

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA DİNİ İNANIŞLAR

ÖZGE DÖNMEZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA DİNİ İNANIŞLAR

ÖZGE DÖNMEZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

SİNOP – 2019

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "ESKİ MEZOPOTAMYA'DA DİNİ İNANISLAR " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Sinop Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezin/Raporumun 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[12.07.2019]

[Özge DÖNMEZ]

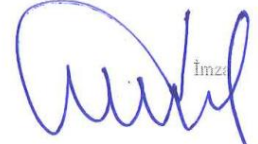
TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

ÖZGE DÖNMEZ tarafından hazırlanan "ESKİ MEZOPOTAMYA'DA DİNİ İNANIŞLAR" başlıklı bu çalışma, 12.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan [Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ]
Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

Üye [Prof. Dr. Süleyman BÜYÜKKARCI]
Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

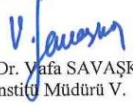

Üye [Prof. Dr. M. Yavuz ERLER]
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Fen Edebiyat Fakültesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

16.10.2019

Doç. Dr. Yafa SAVAŞKAN
Enstitü Müdürü V.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. MEZOPOTAMYA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI.....	4
1.2. MEZOPOTAMYA'DA YAŞAYAN KAVİMLER.....	6
1.2.1. SÜMERLER.....	6
1.2.2. AKKADLAR.....	8
1.2.3. AMURRULAR.....	8
1.2.4. BABİL.....	9
1.2.5. ASUR.....	10
1.2.6. ARAMİLER.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ESKİ MEZOPOTAMYA'DA DİNİ İNANIŞLAR.....	12
2.1.1. Tapınaklar.....	12
2.1.2. Kehanet ve Düşler.....	13
2.1.3. Ritüeller.....	15
2.1.4. Büyüler.....	18
2.1.5. Yaratılış.....	19
2.2. ESKİ MEZOPOTAMYA'DA PANTEON.....	23
2.3. SÜMERLER'DE TANRILAR.....	25
2.3.1. An.....	25
2.3.2. Enlil.....	25
2.3.3. Enki.....	27

2.3.4. Nanna.....	28
2.3.5. Ninhursag.....	28
2.3.6. İnanna.....	29
2.3.7. Utu.....	31
2.3.8. Nanşe.....	33
2.3.9. Ereşkigal ve Nergal.....	34
2.3.10. Namtar.....	36
2.3.11. Aruru.....	36
2.3.12. Nirgal.....	36
2.3.13. Ningirsu.....	37
2.3.14. Nisaba.....	37
2.3.15. İşkur.....	38
2.3.16. Dumuzi.....	38
2.4. SAMİ KAVİMLERDE TANRILAR.....	38
2.4.1. Marduk.....	41
2.4.2. Nabu.....	42
2.4.3. Asur.....	43
2.4.4. Adad.....	43
2.4.5. Amurru.....	44
2.4.6. Mamu.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. ESKİ MEZOPOTAMYA İNANÇLARININ TEK TANRILI DİNLERE YANSIMASI.....	45
SONUÇ.....	53
KAYNAKÇA.....	56
ÖZGEÇMİŞ.....	58

ÖZET

Mezopotamya ismi Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Fırat ve Dicle nehirlerine sahip olması, verimli ve bereketli toprakları, sade yer şekilleri ve ılıman iklim yapısı bölgeye cazibe merkezlerinden biri olma fırsatını sunmuştur. Bu nedenle Mezopotamya birçok kavmin dikkatini çekmiş ve sürekli istilalara maruz kalmıştır. Mezopotamya bölgesinde görülen etnik yapının sürekli değişime uğraması olayını bu istilalar ile açıklamak mümkündür. Bölgede sürekli kargaşa ve istila ortamının hakim olması, Mezopotamya 'da kurulan devletlerin kısa ömürlü olmasına neden olmuştur.

Mezopotamya coğrafyasının Paleolitik devirden itibaren bir yerleşim merkezi olduğunu araştırma sonuçları göstermiştir. Ancak Sümer öncesi dönemde yaşamış olan bu kavimler yazılı bir kültüre sahip olmadıkları için haklarında çok fazla bilgi sahibi olamıyoruz. M.Ö. 3500 'lerde bu bölgeye Sümerler 'in göç etmesiyle birlikte bölgede birçok gelişmenin yaşandığı görülmüştür. Mezopotamya 'da yaşanmakta olan köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürmüşler ve irili ufaklı birçok şehir devleti kurmuşlardır. Ancak onların insanlığa en büyük katkıları M.Ö. 3200 'lerde yazıyı keşfetmeleri olmuştur. Böylece Sümerler 'in ve ondan sonra Mezopotamya 'da yaşamış olan kavimlerin yaşantıları ve asıl konumuz olan dini inanışları hakkında bilgi sahibi olabilmemizi sağlamışlardır.

Mezopotamya 'ya gelerek burayı bir medeniyet merkezi haline getiren Sümerler, geldikleri coğrafyanın yansıması olarak dini merkezleri olan tapınaklarını yüksek tepeler üzerine inşa etmişlerdir. Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip oldukları için her şehrin koruyucu bir tanrısı olduğuna inanmışlardır. Bu sebeple her şehirde tapınaklara rastlamak mümkündür. İnançları gereği panteon içinde her tanrının önem derecesinin farklı olması sebebiyle, bu tapınakların önemi ve ihtişamı da farklı olmuştur. Tanrıları memnun etmek isteyen ve onların öfkesine maruz kalmak istemeyen Mezopotamya insanı tanrılara tapınaklar inşa etmiş, çeşitli ritüelleri özenle yerine getirmiş, kurban ve sunular sunmayı ihmal etmemişlerdir. Sümerler 'in inanç sistemi kendisinden sonra Mezopotamya 'da yaşayan Akkad, Amurru, Babil, Asur ve Arami gibi Sami kavimlerin inanç sistemini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu kavimler, çoğu Sümer tanrısına tapmaya devam etmişler ve Sümer İnanç sisteminin devamı olan bir dini hayat yaşamışlardır.

Tanrı isimlerinde yaşanan bazı değişiklikler, bazı yeni tanrıların ortaya çıkması ve ufak tefek bazı değişiklikler dışında bu inanç sistemlerini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Aynı zamanda Mezopotamya inançlarının tek tanrılı dinlere olan yansımalarını da görmekteyiz. Bu konular çalışmamızda ayrıntılı olarak işlenecektir.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mezopotamya ‘nın tarihi coğrafyası ve burada yaşayan kavimlerin özellikleri işlenmiştir. İkinci bölümde Sümerler ve Sami kökenli kavimlerin dini inanışlarına dair bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise Mezopotamya dini inanışlarının tek tanrılı dinlere yansımaları örneklerle desteklenerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Din, Tanrı, Kavim, Tapınak

ABSTRACT

The name Mesopotamia is used to describe the region between the Euphrates and Tigris rivers. Having the Euphrates and Tigris rivers, fertile lands, simple landforms and mild climate make the region attractive. Therefore Mesopotamia attracted the attention of many tribes and the region was constantly exposed to invasions. The invasions are the reason why the ethnic structure in Mesopotamia is constantly changing. The invasions in the region caused the short-lived states of Mesopotamia.

Mesopotamian geography has been a settlement center since the Paleolithic period. However, since these peoples who lived in the pre-Sumerian period did not have a written culture, we could not have much information about them. B.C. After the Sumerians migrated to this region in 3500s, many developments took place in the region. They transformed the village culture in Mesopotamia into urban culture. They have established many city-states here. However, their greatest contribution to humanity was their discovery of the writing. Thus, we learn about the Sumerians and the tribes that lived in Mesopotamia. The Sumerians, who came to Mesopotamia and made it a center of civilization, built their temples on high hills as a reflection of the geography they came from. Since they have a polytheistic belief system, they believe that every city is a protective god. For this reason, it is possible to come across temples in every city. The importance and magnificence of these temples have also changed, as each god has a different degree of importance. Mesopotamian people who wanted to please the gods and did not want to be exposed to their anger, built temples for the gods, performed the rituals, and did not neglect to offer sacrifices and presentations. The Sumerians' belief system greatly influenced the belief system of the Semites, such as Akkad, Amurru, Babylon, Assyria and Arami, who lived in Mesopotamia after him. These tribes continued to worship most Sumerian gods and lived a religious life that was the continuation of the Sumerian belief system. Apart from some changes in the names of God, the emergence of some new gods and some minor changes, it is not possible to distinguish these belief systems in strict lines. We also see the reflections of Mesopotamian beliefs on monotheistic religions. These issues will be discussed in detail in our study.

Our study consists of three main sections. In the first part, the historical geography of Mesopotamia and the characteristics of the tribes living here are discussed. In the second part, information about the religious beliefs of Sumerians and Semitic tribes are given. In the third part, the reflections of Mesopotamian religious beliefs on monotheistic religions are discussed and supported with examples.

Key Words: Mesopotamia, Religion, God, Tribe, Temple

KISALTMALAR DİZİNİ

P.Ü.S.B.E. : Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

G.Ü.S.B.E. : Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

F.Ü.S.B.E. : Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

A.E.Ü.S.B.E. : Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

a.g.e : Adı Geçen Eser

a.g.t : Adı Geçen Tez

a.g.m : Adı Geçen Makale

çev. : Çeviren

s. : Sayfa

ÖNSÖZ

Yapmış olduğum bu tez çalışmasında “Eski Mezopotamya’ da Dini İnanışlar” konusu detaylı olarak işlenmiştir. Dinin insan yaşamına ve toplumsal hayata olan etkileri her zaman ilgimi çeken bir konu olmuştur. Tez konusu seçimi her zaman zorlu bir süreçtir ve insanın yapmış olduğu çalışmayı severek isteyerek yapması bu sürece bağlıdır. Bunun bilinciyle hareket ederek değerli hocam Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ ile birlikte ilgimi çeken bu konuyu seçmeye karar verdik. Çalışmaya başladığım zaman heyecanımın günden güne artması ve yeni şeyler öğrendikçe yaşadığım mutluluk konu seçiminde doğru karar verdiğimizize beni fazlasıyla ikna etti. Büyük bir ilgi ve sevgiyle çalışmamı tamamladım.

Gerek konu seçiminde vermiş olduğu destekten dolayı gerekse bu sürecin her aşamasında yanımda olarak desteğini, engin bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ’ e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte maddi manevi desteğini esirgemeyen ve her zaman varlıklarının vermiş olduğu güçle hayata tutunduğum ailem ve çok değerli arkadaşlarıma teşekkür ederim. Aynı dönemde yüksek lisansa başladığım ve Sinop’un bana kazandırdığı değerli dostum Elif GÜMÜŞ’e, kendi yoğun temposu içinde benden yardımını esirgemeyen değerli arkadaşım Hatice İSTEKLİ’ ye, sabırla yardım ve desteğini esirgemeyen Davut ÜNLÜ ve kardeşim İlyas Özgür DÖNMEZ ’e teşekkürü borç bilirim. Aynı zamanda bütün eğitim hayatım boyunca beni bilgileri ile aydınlatan, donatan ve bu noktaya gelmemde emeği geçen tüm hocalarıma teker teker teşekkür ederim.

Özge DÖNMEZ

Sinop–11.06.2019

GİRİŞ

“İki İrmak Arasındaki Diyar” anlamına gelen Mezopotamya kuzeyden güneye, Toros Dağlarının eteğinden Basra körfezine ve batıdan doğuya, Suriye Çölü’nden Zağros Dağlarına uzanan bölgeyi kapsayan bir coğrafyadır. Mezopotamya’da Sümerler’den önce “İlk Sümerler” olarak adlandırılan, M.Ö. 4500-3500 yılları arasında varlıklarını sürdüren, İran’dan geldikleri düşünülen Sümerler’ in dilinden farklı bir dil konuşan ve Sami kökenli kavimlerden olmayan yerleşik bir halk hüküm sürmüştür. Bu halk Mezopotamya’yı yaşanılır bir hale getirmek ve tarım faaliyetlerini sürdürebilmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Onların bu uğraşları Mezopotamya’yı bir medeniyet merkezi olma yolunda hazırlamıştır.¹

M.Ö. 3500’lerde Sümerler’in Mezopotamya’ya gelerek burada yaşamakta olan köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürmesiyle Mezopotamya ‘da büyük gelişmeler yaşanmış ve Mezopotamya bir medeniyet merkezi haline gelmiştir. Asya kökenli bir kavim olan Sümerler Mezopotamya’ya geldikten sonra burada irili ufaklı birçok şehir devleti kurmuşlardır. Kurmuş oldukları bu şehir devletlerinde, her şehrin bir tanrısı olduğuna inandıkları için, tapınaklar inşa etmişlerdir. Sadece dini açıdan değil, ekonomik ve siyasi öneme de sahip olan bu tapınakları yüksek tepeler üzerine konumlandırmışlardır.²Bir takım ritüellerin ve dini vazifelerin yerine getirildiği bu tapınaklarda görev ve rütbeleri farklılık gösteren çok sayıda din adamı görev yapmaktadır.³ Tapınaklarda görevli din adamları olsun halk olsun tanrılara olan görevlerini bu tapınaklarda titizlikle yerine getirmişlerdir.⁴

Eski Mezopotamya insanının her şehrin bir tanrısı olduğu inancına sahip olduğunu, bu tanrılar için tapınaklar inşa ettiklerini ve bu tapınaklarda tanrılara ibadet ettiklerini daha önce belirtmiştik. Bu cümleden olmak üzere Mezopotamya inanç sistemi tek tanrı inancına dayanmayıp, farklı derece ve öneme sahip birçok tanrının oluşturduğu panteon sistemine dayanmaktadır. Çünkü tek bir tanrıdan ve tapınaktan söz edilmemiş, her şehirde farklı tanrı ve tapınakların varlığından bahsedilmiştir. Kısaca

---

¹ Altay Gündüz, *Mezopotamya ve Mısır*, Buke Yayınları, İstanbul, 2002, s.7-8.

² Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, s. 21,22.

³ Memiş, a.g.e., s.204.

⁴ Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2016, s:181.

ifade etmemiz gerekirse çok tanrılı bir din sistemi hâkimdir. Panteonda yer, gök, deniz, hava, fırtına, kazma ve hatta tuğladan sorumlu binlerce tanrı yer almıştır. Tabii ki gökten sorumlu tanrı ile tuğladan, kazmadan sorumlu tanrının panteondaki yeri ve önemi aynı derecede değildir. Tıpkı insanları bir kralın yönettiği gibi panteonun başında da bir tanrı bulunduğu ve tanrıların yöneticisi olduğuna inanılmıştır.⁵ Panteon içerisinde binlerce tanrının var olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu tanrı isimlerinin çoğunun Sümerce olması, tanrıların büyük bir bölümünün Sümer kökenli olduğu düşüncesini desteklemiştir. Samiler ise bu konuda daha mütevazı kalmıştır. Binlerce tanrının yer aldığı panteonda zamanla, baskın olan tanrının diğerinin yerine geçmesi, bazı tanrıların önemini kaybetmesi veya Sami kavimler döneminde benzer özellikteki tanrıların birleştirilmesi gibi sebeplerle tanrı sayısında önemli bir azalma görülmüştür. Sümer panteonunun üyesi olan tanrılar Samiler 'in bölgeye hâkim olmaya başlaması ile Sami isimler almaya başlamışlardır. Sümerler 'in dini mirasını koruyarak devam ettiren Sami kavimlerin, çoğu Sümer tanrısının özelliklerine dokunmadan sadece isimlerini değiştirdiği görülmüştür.⁶ Ancak bazı tanrıların sadece ismi değişmekle kalmayıp, özelliklerinin de değiştiği veya başka tanrılar ile birleştiği ve yeni tanrıların ortaya çıktığı da olmuştur. Babil'in yükselişi ile önemi artan ve panteonun başına kadar gelen Marduk ile Asur devletinin yükselmesi ise yükselişe geçen tanrı Asur bu duruma örnek olarak verilebilir.⁷ Aynı zamanda Sümer panteonu içinde en önemli yere sahip olarak Sümer teslisini (üçleme) oluşturan Enlil, Anu, Enki yerini Sami kavimlerince oluşturulan panteonda Şamaş, Sin ve İştâr üçlemesine bırakmıştır.⁸

Tanrıların oluşturduğu panteon hakkında bilgi verdikten sonra tanrıların neye benzedikleri ve Mezopotamya insanının gözünde tanrıların nasıl varlıklar oldukları sorularına yanıt vermenin yerinde olacağı kanısındayız. Eski Mezopotamya insanının inanışına göre tanrılar insan biçimli fakat insandan daha üstün özellikleri ile donatılmış ve ölümsüz varlıklardır.⁹ Görünüş olarak insan biçimli olduklarına inandıkları tanrıların aynı zamanda yiyip içtiklerine, giyindiklerine, evlenip çocuk sahibi olduklarına, aile

⁵ Kramer, *a.g.e.*, s.153-155.

⁶ Jean Bottero, *Mezopotamya- Yazı, Akıl ve Tanrılar*, 2. Baskı, Dost Kitavevi, Ankara, 2012, s.241.

⁷ Ebru Uncu, *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, P.Ü.S.B.E., Denizli, 2011, s.16.

⁸ Memiş, *a.g.e.*, s.203,204.

⁹ Kramer, *a.g.e.*, s.153.

hayatı yaşadıklarına ve insanlar gibi birtakım zaafllara sahip olduklarına inanmışlardır.¹⁰ Tanrıların bu zaafllarına dair örneklere mitolojide rastlamak mümkündür. Enlil' in kendine hakim olamayıp tanrıça Ninlil'e tecavüz etmesi, aşk tanrıçası olan İnanna 'nın Dumuzi'ye büyük bir aşkla bağlanması fakat sonrasında onu aldatması gibi hadiseler tanrıların da insanlar gibi bazı duygularına yenik düştüğünün ve zaaflları olduğunun kanıtıdır.¹¹ Görüldüğü gibi o dönemde insanlar, sadece insanlara mahsus gibi görülen ihtiyaç ve zaaflların tanrılarda da görüldüğüne ve tanrıların da insanlar gibi bir yaşam sürdüğüne inanmışlardır.

---

¹⁰ Kramer, *a.g.e.*, s.158.

¹¹ Bottero, *a.g.e.*, s.242

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. MEZOPOTAMYA’NIN TARİHİ COĞRAFYASI

Mezopotamya ismi, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Mezopotamya kelimesi Yunan dilinde de “iki nehir arası” anlamını taşımaktadır. İki nehir arasında kalan verimli toprakları ve elverişli coğrafi şartları ile bir cazibe merkezi olan Mezopotamya’ya Mısırlılar “Naharina”, Sümerliler ise “Kengi” ismini vermişlerdir. Aynı zamanda Mezopotamya’nın çeşitli bölgeleri, farklı zaman dilimlerinde değişik isimlerle anılmıştır. Örneğin; Sümerler Orta Mezopotamya topraklarına “Akkad” ismini verirken, klasik yazarlar aynı bölgeye “Babilonya” ismini vermişlerdir.¹²Günümüzde ise Mezopotamya ismi, kuzeyde Toros Dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zağros Dağları ve batıda Suriye çölünün çevrelediği bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Coğrafi bir terim olan Mezopotamya, aynı zamanda burada yaşamış olan uygarlıkların kimliklerini de ifade etmektedir.¹³

Mezopotamya coğrafyası kuzeyde ve güneyde farklı yer şekillerine sahiptir. Kuzey bölgesi dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahipken, güney bölgesinin yükseltisi fazla olmayıp, düz bir ova görünümündedir. Mezopotamya’nın güneyinin Dicle ve Fırat Nehirlerinin getirdiği alüvyonlarla verimli hale gelmiş bir ovaya sahip olması ve kışların ılıman geçmesi bölgeyi çekici hale getirmiştir.¹⁴Bu nedenle Güney Mezopotamya Kuzey Mezopotamya’ya göre daha yoğun yerleşime sahip olmuştur. Ancak Kerkük civarında yapılmış olan arkeolojik kazılar bize göstermiştir ki; Kuzey Mezopotamya Güney Mezopotamya’dan daha fazla iskan edilmiştir. Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ bu durumu, dağlık bölge insanının ovalara incek cesareti gösterememesi ile açıklamıştır. İşte bu nedendir ki Güney Mezopotamya ancak madenin keşfi ile yerleşime sahne olmaya başlamıştır. Çünkü taştan başka silahı olmayan ve bu sebepten ovalara incek cesareti gösteremeyen Kuzey Mezopotamya insanına, madenin keşfiyle farklı silahların yapılmış olması cesaret vermiştir diyebiliriz.¹⁵

¹² Memiş, *a.g.e.*, s.5.

¹³ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2006, s.12.

¹⁴ Barthel Hrouda, *Mezopotamya*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s:7.

¹⁵ Memiş, *a.g.e.*, s.8.

Mezopotamya'yı bu kadar yaşanabilir ve çekici kılan şüphesiz Fırat ve Dicle Nehirlerine sahip olmasıdır. Eskiçağda “Purattu” diye isimlendirilen Fırat Nehri ve “İdiglad” denilen Dicle Nehri Mezopotamya'nın can damarı olmuşlardır. Fırat ve Dicle Nehirlerinin neden olduğu taşkınlar kontrol altına alınıp, sulama sistemi oluşturulunca Mezopotamya daha fazla verime kavuşmuştur.¹⁶ Böylece değeri daha da artmış ve bölgenin göz bebeği haline gelmiştir. Bölgede yerleşime en uygun yerler su kenarları olduğu için Mezopotamya sakinleri şehirlerini bu nehirlerin etrafına kurmuşlardır. Bölgenin bu denli cezbedici özellikleri diğer milletlerin de dikkatini çekmiş ve Mezopotamya sürekli olarak istilalara uğramaktan kurtulamamıştır. Mezopotamya bölgesinin etnik yapısında görülen sürekli değişikliği de bu istilaların yaşanması ile açıklayabiliriz. Kuraklıktan kaçan, verimli toprak arayışında olan kavimlerin uğrak noktası haline gelen Mezopotamya bazen Asyalı, bazen Sami ve bazen de Hint-Avrupalı kavimlerin yerleşimine şahit olmuştur. Bölgenin sürekli istilalara maruz kalması bölgede kurulan devletlerin kısa ömürlü olmasına neden olmuştur.¹⁷

Mezopotamya'nın tarih içinde yerleşimine baktığımız zaman, Paleolitik devirden itibaren bir yerleşim merkezi olduğunu araştırmalar göstermiştir. Yazılı bir kültüre sahip olmadıkları için bu kavimlerin kimler oldukları hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Ancak Kuzey Mezopotamya'da yaşayan kavme “Presümerienler”, Fırat Nehri etrafında kurulan medeniyetlere ise “Protofıratlılar” denildiği kaynaklardan öğrenilmiştir. Bu kavimler avcı-toplayıcı şekilde bir süre yaşadıkten sonra yerleşik bir yaşama geçmişler ve köyler inşa etmişlerdir. Ayrıca ziraat faaliyetlerine başlayan bu kavimler, hayvanları da evcilleştirmeyi başarmışlardır. Mezopotamya'da yaşanan Neolitik kültürün mimarı bu kavimlerdir. Çünkü yerleşik hayata geçiş ve ziraate başlamak gibi Neolitik Dönemi yansıtan yenilikler bu kavimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Mezopotamya'da Kalkolitik Dönem M.Ö. 6. binyılda başlayıp, 3. binyıl başlarına kadar devam etmiştir. Kalkolitik Dönem Neolitik Devrin bir devamı niteliğinde olsa da madenin keşfi ile birçok yeniliğin başlamasında bir dönüm noktası olmuştur. Birçok araç-gerecin yapımında maden kullanılmaya başlanmıştır. Madenden silahların yapılmaya başlanması ile madenden yapılmaya başlanan silahlara sahip olan kavimler, bu yeniliği bilmeyenlere karşı üstünlüğü yakalamışlardır. Mezopotamya kavimleri de bu

¹⁶ Hrouda, a.g.e, s.8,9.

¹⁷ Memiş, a.g.e, s.13.

yeniliklere aşama aşama sahip olmuşlardır. Kalkolitik Devirde Mezopotamya’da bir köy kültürü yaşanmaktayken, dönemin sonlarına doğru Sümerler’ in Mezopotamya’ya göç etmesi sayesinde yavaş yavaş kent yaşamına geçilmiştir. Sümerler’ in bu coğrafyaya gelmeleri beraberinde birçok yeniliği de getirmiştir.¹⁸Sümerler’ in Mezopotamya’ ya katmış olduğu yenilikler bir sonraki başlık altında ele alınacağından burada değinilmeyecektir.

1.2. MEZOPOTAMYA’DA YAŞAYAN KAVİMLER

1.2.1. SÜMERLER

Mezopotamya coğrafyası Sümerler’den önce çeşitli kavimlerin yerleşimine tanıklık etmiştir. Yazılı bir kültüre sahip olmadıkları için kavimler hakkında bilgiye sahip olamamakla birlikte, Kuzey Mezopotamya’da yaşayanlara “Presümerienler”, Fırat Nehrinin etrafında yaşayan kavimlere “Protofıratlılar” denmiştir. Bu kavimlerin bir süre avcı-toplayıcılık yaptıktan sonra yerleşik hayata geçtiklerini ve tarımla uğraştıklarını daha önce belirtmiştik.¹⁹

Mezopotamya’da bir köy kültürü yaşanmaktayken MÖ. 3500’lerde Sümerler göç etmişlerdir. Sümerler ‘in göç etmesiyle birlikte Mezopotamya’ya adeta bir güneş doğmuştur. Çünkü Sümerler burada var olan köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürmüş, Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Şuruppak, Nippur, Kiş gibi birçok şehir devleti kurmuşlardır.²⁰ Ayrıca çömlekçi çarkı, silindir mühür, yüksek mabet, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri, oymacılık, kakmacılık gibi birçok kültürel unsur ve teknik gelişmeler bu coğrafyaya Sümerlerin armağanıdır.²¹

Sümerlerin Mezopotamya’ya nereden geldikleri konusuna baktığımız zaman farklı görüşler karşımıza çıkmaktadır. Sümerler ‘in Mezopotamya’nın yerlisi olduğunu düşünenler Obeyd kültürü ile Sümerler ‘in yaşam biçimi arasında belirgin bir kesintinin olmadığını düşünmüşler ve bu nedenle Sümerler ‘in buranın yerlisi olduklarını öne

¹⁸ Memiş, a.g.e., s. 15-20.

¹⁹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, s. 26,27.

²⁰ Ekrem Memiş, Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2014, s.11.

²¹ Köroğlu, a.g.e., s. 60.

sürmüşlerdir. Fakat Sümerlerin Ural-Altay dilleri ile akraba bir dil kullanmaları ve Fırat, Dicle, Eridu, Ur, Larsa gibi isimlerin Sümerce olmaması, bu isimlerin daha önce yaşayan kavimlerden değiştirilmeden alındığı ve dolayısıyla Sümerler ‘in buranın yerlisi olmadığı görüşünü desteklemiştir.²² Ayrıca Sümerler ‘in mabetlerini yığma tepeler üzerine yapmaları, Mezopotamya gibi sıcak bir bölgede koyun yününden yapılmış kalın giysiler giymeleri ve Asya kökenli bir dil konuşmaları onların Asya’dan göç etmiş olabileceklerini düşündürmüştür. Bununla birlikte Sümerler ‘in buraya nasıl geldikleri konusuna bakıldığında, deniz yoluyla geldikleri görüşü ağır basmaktadır. Sümerler ‘in Mezopotamya’ya geldikleri zaman bataklık bölgeyi yerleşim yeri olarak seçmeleri ve Beressos’un “Babiloniaca” adlı eserinde bahsi geçen OANNES adlı, denizden gelerek Sümerler’e medeniyeti öğreten, yarı insan yarı balık olan yaratık, denizden geldiklerini destekleyen kanıtlardandır.²³

Sümerler ‘in kökeni sorununu ele aldığımızda karşımıza yine farklı görüşler çıkmaktadır. Ancak yapılan filolojik, antropolojik, arkeolojik ve teolojik araştırmalar Sümerler ‘in kökeninin Orta Asya’ya dayandığını göstermektedir. Dillerinin Ural-Altay dil grubuna mensup olması, antropolojik olarak Türkler gibi yuvarlak kafasına sahip olmaları ve Gök Tanrı inancı ile Sümerler ‘in dinlerindeki benzerlikler bu kavmin Orta Asya kökenli olduğunun en somut delilleridir. Ayrıca soğuk bir iklimden gelmiş olduklarını da Mezopotamya’da hala giymeye devam ettikleri koyun yünü giysiler ele vermektedir.²⁴

MÖ. 3500’lerde Orta Asya’dan Mezopotamya’nın güneyindeki bataklık bölgeye gelerek yerleşen Sümerler bataklıkları kurutarak burada birçok şehir devleti kurmuşlardır. Bu şehir devletleri arasında siyasi birlik yoktur. Her şehir devleti “EN” ya da “ENSİ” denilen rahip-krallar tarafından yönetilmiştir.²⁵ Tüm dünyevi ve dini iktidarı bu rahip-krallar ellerinde bulundurmışlardır.²⁶ Ancak Er Sülaleler II (MÖ. 2650-2550) Devrinde din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış laik yönetim sistemine geçilmiştir. En

²² Körroğlu, a.g.e., s. 11,12.

²³ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, s. 25,26.

²⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, , s. 30,31.

²⁵ Memiş, a.g.e., s. 169.

²⁶ Hrouda, a.g.e., s. 24.

veya Ensiler “Lugal” unvanı ile devlet işlerini yürütürken, din işleri rahipler sınıfına devredilmiştir.²⁷

1.2.2. AKKADLAR

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ'ten aldığımız bilgilere göre, MÖ. 2500'lerde Mezopotamya'ya gelen Sami kökenli Akkadlar, MÖ. 2350'lerde Sargon önderliğinde Akkad İmparatorluğunu kurmayı başarmışlardır. Sümer kral listesinde Akkad İmparatorluğunun kuruluşu şöyle aktarılmaktadır; “ Uruk silahla vuruldu, krallık Agade'ye geçti. Hurma bahçivanının evlatlığı, sonraları Kış kralı Ur-Zababa'nın sakisi olan Sargon kral oldu. Agade'yi kurdu ve 56 sene idare etti. Sümer ve Sami kökenli kavimleri bir çatı altında toplamayı başaran ve büyük bir devlet kuran Sargon'a İstar'ın aşık olduğu için bu başarıları bahsettiğine inanılmıştır. Mezopotamya'da büyük bir hakimiyet kuran Sargon'un tanrılara kurbanlar sunduğu ve böylece başarılarını ilahi güçler ile desteklediği görülmüştür. Akkad dönemini anlatan vesikalarda Akkad kralı Naram-Sin de Amanos bölgesini alması için yolun kendisine Nergal tarafından açıldığını anlatmıştır. Aynı zamanda Akkad İmparatorluğunun yıkılışına da sebep olarak gösterilen Guti istilasının tanrılardan gelen bir ceza olduğu “Agade'nin Laneti: Öcü Alınan Ekur” adlı şiirde anlatılmıştır. Şiire göre Naram-Sin Nippur'u yağmalayıp, Enlil tapınağına saygısızlık yaptığı için Enlil ona çok öfkelenmiş ve lanetlemiştir. Sümer panteonunun diğer önemli sekiz tanrısının da lanetine uğrayan Agade şehri istilaya uğramıştır. Naram-Sin'in oğlu Şarkalişarri'nin Enlil tapınağını tekrar inşa ettirmesi dahi işe yaramamış ve Akkadlar MÖ. 2150'lerde Guti istilası sonucu yıkılmışlardır.

1.2.3. AMURRULAR

Guti istilası sonucu Akkadlar yıkılmış, yaşanan birinci ara devirden sonra III. Ur Sülalesi (MÖ.2060-1960) kurulmuştur. Ancak bu devletin sonunu getirecek olan Amurrular MÖ. 3. Binyıl başlarından itibaren Mezopotamya'ya sızmaya başlamışlardır. Amurrular'ın diğer ismiyle Martular'ın memleketi konusunda farklı görüşler öne

²⁷Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, s. 38.

sürülmekle birlikte diğer Sami kökenli devletler gibi Arabistan'dan geldikleri görüşü ağır basmaktadır. Amurrular kaynaklarda itaat etmeyen, evsiz ve ölülerini dahi gömmeyen bir kavim olarak nitelendirilmişlerdir. Aynı zamanda kaynaklardan İbi-Sin'in bu kavmin Mezopotamya'ya olan akınlarını durdurmaya çalıştığını anlamaktayız. Nitekim "İbi-Sin'in toprakları Martular tarafından çöl haline getirildi." ifadesinin kaynaklarda yer alması İbi-Sin'in bu göçlere yenik düştüğünü kanıtlamıştır. Böylelikle III. Ur Sülalesi yıkılmış ve yerine Amurrular'ın kurmuş olduğu şehir devletleri hüküm sürmeye başlamıştır. Ancak bu şehir devletleri sürekli birbirleriyle mücadele halinde oldukları için büyük bir devlet kuramamışlardır.²⁸

1.2.4. BABİL

Sami kavimlerine mensup olan Amurrular "Tanrının Kapısı" anlamını taşıyan Babil kentini ele geçirip, Eski Babil Devletini kurmuşlardır. Bu devlet MÖ. 1850'lerde kuruluş, 1550'lerde Hititler tarafından ortadan kaldırılana kadar varlığını sürdürmüştür. Mezopotamya'da önemli bir yeri olan Babil Devleti'nin öneminin Hammurabi'den söylemek mümkündür. Çünkü Hammurabi Sümer ve Akkadlar'ı bir çatı altında toplamış, teokratik yönetim biçiminden dünyevi ve milli bir yönetim biçimine geçmiştir. Yaptıkları bunlarla sınırlı olmayan Hammurabi'nin dünya medeniyetine bırakmış olduğu en büyük kazanım "kısasa kısas" prensibine dayalı olarak oluşturulan 282 maddelik kanunları olmuştur. Diğer Mezopotamya kralları gibi Babil kralları da başarılarının ve zaferlerinin tanrıların yardımı ve kudretiyle olduğuna inanmışlardır. Hammurabi'nin tarih listesinde " Tanrı Marduk'un kudretiyle Marhasi hudutlarından Elam ordularını püskürtmüş, sonra da Subartu(Asur), Gutium ve Malguyu yenmişti." Ve " Ordularının başında Anu ve Enlil yürüdüğü için İlamutbal memleketlerini ve onun kralını yere vurmuştu." ifadelerinin yer alması yukarıda belirtmiş olduğumuz cümleyi desteklemektedir. Diğer Mezopotamya kavimlerinde olduğu gibi din ve tanrı olgusu Babilliler'in de hayatının her alanına etki etmiş ve şekillendirmiştir. Bu konu ayrıntılı olarak işleneceği için sadece değinmeyi yeterli görüyoruz. Eski Babil Devleti yıkıldıktan sonra kurulan Babil devletlerine de kısaca değinecek olursak; Eski Babil Devletinin yıkılmasından sonra kurulan III. Babil Devletinin varlığına MÖ.

²⁸ Memiş, a.g.e., s. 98-105.

1100'lerde Asurlular son vermiştir. Daha sonra MÖ. 625 yılında kurulan Yeni Babil Krallığına da MÖ. 539 yılında Persler son vermiştir.²⁹

1.2.5. ASUR

Romalılar gibi güçlü bir orduya sahip olduğu ve küçük bir şehir devletini büyük bir imparatorluğa yükselttikleri için Asurlular'a "Doğunun Romalıları" denilmiştir. Asur tarihinin dört bölümünden birincisi olan Eski Asur Devleti (MÖ.2000-1800) döneminde Anadolu ile ticari ilişkilere önem vermişler, Anadolu'da "Karum" ve "Vabartum" adında pazarlar kurmuşlar ve yazının Anadolu Halkı ile tanışmasına vesile olmuşlardır. Orta Asur Devleti (MÖ.1800-1350) döneminde iyice güçlenen Asurlular Hitit, Mitanni ve Kaslar gibi dönemin büyük devletleriyle yarışır duruma gelmiştir. Yeni Asur Devleti (MÖ. 1350-750) döneminde imparatorluk kurabilmek için fetihlere ağırlık vermişler ve yağma ve katliamların yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir. İmparatorluk Devri (MÖ. 750-612) gelişmelerine baktığımız zaman da fetihlere daha fazla ağırlık verdikleri görülmüştür. Bu dönemde Urartular'a büyük darbe vurulmuş, Mısır ve İsrail Asur Devletine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Güçlü bir orduya sahip olmasına rağmen baskı ve şiddet dolu bir yönetim uyguladığı için kendisine bağlı bulunan devletlerin sık sık isyanı ile gücünü yitirmeye başlamıştır. İskit ve Kimmerler'in zayıflattığı Asur Devletini Babilliler ve Medler MÖ. 612 yılında tarih sahnesinden çekilmek zorunda bırakmışlardır.³⁰

1.2.6. ARAMİLER

Aramiler'in anayurdunun kesin olarak bilinmediği ancak Sami kavimlerden biri olduğu için anayurtlarının Arabistan olduğu ve buradan Kuzey Suriye dolaylarına göç ettikleri düşünülmektedir. MÖ. 11. ve 10. asırlar Aramiler tarih sahnesinde aktif rol oynadığı için "Arami asrı" olarak adlandırılmıştır. Merkezi bir devlet kuramayan Aramiler çok sayıda küçük devlet kurmuşlardır. Bulduğu coğrafya nedeniyle Ege Göçlerinden etkilenmeyen ve güçlenmeyi sürdüren Asur topraklarına Aramiler'in

²⁹ Memiş, a.g.e., s. 125-165.

³⁰ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, s. 34-36.

sızmaya başlaması Asurlular'ın ilerlemesine mani olmuş, hatta ara ara gerilemelerin yaşanmasına neden olmuştur. Asur kralları Aramiler'in sızması ve yayılmasına karşı mücadele etseler de aralıksız sızıntı şeklinde göç etmeye devam etmişlerdir. Asur kentlerinde yerleşik hayata geçen Aramiler, oradaki halk ile kaynaşmış, bazı yerlerde çoğunluk durumuna dahi gelmişlerdir. Asur kralları Arami şehirlerini yıkıp, kendilerine bağlamayı başarsalar da halkın Aramileşmesini engelleyememişlerdir. Önemli kademelerde görev alan Aramiler, Ayrıca MÖ. 8. yüzyılın sonuna kadar siyasi varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.³¹

---

³¹Ekrem Memiş, Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2014, s.135-142.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ESKİ MEZOPOTAMYA 'DA DİNİ İNANIŞLAR

2.1.1. Tapınaklar

Kalkolitik dönemde Mezopotamya'da bir köy kültürü yaşanırken, bu dönem insanları daha çok doğa güçlerine inanmışlardır. Bu dönemde Anadolu'da olduğu gibi Mezopotamya'da da bereketi, bolluğu simgeleyen “ Toprak Anaya” ve tanrısal gücü temsil eden “Boğaya” inanmışlar ve ibadet etmişlerdir. MÖ. 3500'lerde Sümerler ‘in Mezopotamya’ya gelmesiyle köy kültürü yerini şehir kültürüne bırakmış, etrafı surlarla çevrili şehirler inşa etmişlerdir. Bu şehirlere suni tepeler üzerine, ibadet yapmak için “ziggurat” veya “basamaklı mabet” adı verilen dini yapılar konurmuşlardır. Zigguratlar tanrıya giden yolu temsil etmektedir. Ur, Nippur, Eridu, Kalah, Lagaş, Kiş ve Şuruppak kentlerinde zigguratlar bulunsa da en ünlü ziggurat Babil’de bulunan” Babil Ziggurati”dır.³² Kerpiç veya tuğla ile inşa edilen zigguratların tepesinde küçük bir tapınak yer almaktadır. İkinci bir tapınak çeşidi daha bulunup, hemen hemen her Sümer kentinde görülmüştür. Bu yapılar genellikle ortak bir plan anlayışıyla, dikdörtgen kutsal bir mekan, uzun duvarların birinde bulunan kapı, mekanın bir ucunda bulunan sunak ve arkasında bir nişten oluşmaktadır. Ürünlerin saklandığı depolar da ana mekanın çevresinde yer almaktadır.³³

Bu dini yapılar tanrının evi olarak görülmüş ve kulları cennete yükseltme amacı taşıdığına inanılmıştır. Kutsal evlilik ritüelleri de bu yapılarda gerçekleştirilmiştir.³⁴ Ayrıca her tapınak tanrıların yeryüzünde ikamet ettikleri alanlar oldukları için planları ve yapıları tanrılar tarafından istenmiş ve ilahi yolla bildirilmiştir. Tanrıların beslenme, barınma, giyinme gibi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yeryüzüne tapınakların inşa edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu tapınaklarda ölümlerle de iletişime geçildiğine inanılmış ve onlara da sunular verildiği görülmüştür. Bu

³² Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, s. 202,203.

³³ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 68,69.

³⁴ Harried Crawford, *Sümer ve Sümerler*, (çev. Nihal Uzan), 3. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2015, s. 87.

tapınakların dini işlevlerinin yanında sosyal ve siyasal görevlerinin de bulunduğu saptanmıştır.

Halkın eğitiminden, siyasal güçlerin otoritelerini meşrulaştırmasına kadar birçok göreve hizmet eden tapınaklarda çok sayıda personel bulunmaktadır. Büyücüler, katipler, hekimler ve rahipler gibi geniş bir personel kadrosu yer almıştır. Sümerler’de ENSİ adı verilen rahip-krallar tapınağın en üst memurlarıdır.³⁵ Ensi’nin altında çalışan bir grup rahip sınıfı bulunmaktaydı. Bunlar, guda, mah, işib ve nindingir’dir.³⁶Önemli din görevlilerinden biri de rahip anlamına gelen Sanga’dır. Agauş Sanga rahiplerin başı iken, dumu sanga yardımcı rahiptir. Ga duba (arşivci), sugdu (tarla araştırmacısı), kagur (tahıl deposu müfettişi), sara abdu (hazineci), ugula şagud (inek sürüsü çobanı) gibi unvanlara sahip kişiler de tapınağın diğer önemli personellerindendir. Tapınağın kadın personellerine baktığımız zaman en önemlisi olan “kutsal fahişe” karşımıza çıkar. Diğer önemli kadın personeller, hem kendi evinde hemde tapınakta yaşayabilen çoğunlukla kraliyet ailesi mensubu olan, “Entu” adı verilen rahibelerdir. Bir başkası ise “Şeletu”lardır. Şeletular’ın evlenebildiği ve kendi evinde oturabildikleri sanılmaktadır. “İştaritu” ise tanrıça İştar’a adanan ve evlenip çocuk yapabilen rahibelerdir. İştaritular’ın büyücülük, müzik, ilahi, seksüel aktivite gibi geniş bir görev alanı vardır. Daha birçok tapınak görevlisi bulunmasının yanında hepsi hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız için önemli olanlara yer vermiş bulunmaktayız.³⁷

2.1.2.Kehanet ve Düşler

Eski Mezopotamya inanışında tanrılar her şeyi biliyor ve her şeye onlar karar veriyorlardı. Bu kararları da insanlara istedikleri yolla bildirmişlerdir. Tanrılar sırlarını herhangi birini seçerek insanlara iletmişlerdir. Medyum dediğimiz bu kişiler tanrılar ile görsel veya işitsel ya da her ikisiyle birden ilişki kurmuş ve iletiyi almışlardır.³⁸ *Burada amaç, tanrıların arzularını öğrenmektir. Böylece, gelecek önceden kontrol altına alınabilirdi. Bu düşüncenin temelinde, algılanan bütün varlıkların, doğüstü bir neden*

³⁵ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013, s. 80-85.

³⁶ Kramer, a.g.e., s. 189.

³⁷ Demirci, a.g.e, s. 94.

³⁸ Bottero, a.g.e., s.130.

ve sonuç ilişkisi içinde oldukları düşüncesi vardır. Buna göre, gelecekteki niyetlerini dışa vuracak olan tanrılarla işbirliği yapılarak, onların kötülüklerinden korunulabilirdi. Çeşitli arınma ayinleri (namburi) ve benzeri önlemlerle istenmeyen kehanetlerin önleneceğine inanılırdı. Bu düşünce doğrultusunda, doğa olaylarının iyi yada kötü sonuçlarına göre sürdürülen bir yaşam biçimi oluşmuştur.³⁹

Kâhinin en önemli görevi tanrıdan almış olduğu bu mesajı insanlara yaymak olmuştur. İletinin açık olmadığı durumlarda kâhinlere bu mesajları yorumlama görevi de düşmektedir. Bu tarz kâhinlik modeline esinli kâhinlik denilmiş ve eski Mezopotamya’da kendine çok yer bulamamıştır. Kâhinliğin diğer bir türü olan dolaylı kâhinlik ise kendine daha fazla yer bulabilmiştir. Bu kâhinlik modelinde tanrılar söylemek istediklerini bizzat kendi sesleri ile iletmemiş, mesajlarını alıcılarına belli kodlar yoluyla aktarmışlardır. Bu kodların anlamını bilen kâhinler, mesajda ne denilmek istendiğini çözmüş ve gelecekle ilgili çıkarımda bulunabilmiştir.⁴⁰ Böylece tanrılarla iletişime geçmenin yolunu bulmuş olan Mezopotamya halkı bu mesajları hayatında bir rehber olarak kullanmış ve ona göre hareket etmiştir. Böylece tanrıların istedikleri biçimde bir yaşam sürmek mümkün olmuş ve tanrıların gönlünü hoş tutmuşlardır.

Mezopotamya halkının diğer bir iletişim şekli düşlerdir. Düşlerin tanrısal kaynaklı olduğuna inanmış olacaklar ki; kötü bir düş gördükleri zaman korunmak için dualar etmişlerdir. Bu duaları bir örnekle somutlaştırmak gerekirse:

Eğer bir erkek kötü kehanetli bir düş görürse, zararlı sonuçlardan kendini korumak için(sabahleyin) ayağı yere basmadan önce şöyle diyecektir: “Gördüğüm bu düş, iyiye işaretir, iyiye işaretir, çok iyiye işaretir, Sin ve Şamaş adına!”⁴¹

Böylece etmiş olduğu dua onu koruyacağına ve görmüş olduğu kötü düşün etkisinden kurtulacağına inanmıştır.

Ayrıca doğada olan birtakım garip olaylar incelenmiş ve bunların tanrılardan gelen uyarı ve mesajlar olduğuna inanmışlardır. Örneğin bir ahırda birbirine bitişik tek omurgalı iki başlı, sekiz ayaklı bir kuzunun doğmasını, ülkelerinde karışıklık

³⁹ Engin Eroğlu, *Kutsal Kitaplardaki Tufan Olayı'nın Tarihi Temelleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), G.Ü.S.B.E., Ankara, 2007, s.59.

⁴⁰ Bottero, a.g.e., s.130.

⁴¹ Bottero, a.g.e., s.147.

yaşanacağı ve iç savaş çıkacağı habercisi olduğuna inanmışlardır. Doğada görülen garip olayların yanında gökyüzünde görülen ve o zamanın şartlarında olağandışı kabul edilen güneş ve ay tutulması da tanrılardan gelen bir mesaj olarak algılanmıştır. Doğa karşısında çaresiz olan insanlar tüm bu iletilerin içerebileceği kötülüklerden korunabilmek için dualar etmiş, yakarış ve büyülerden oluşan törensi birtakım ritüeller yapmışlardır.⁴²

2.1.3.Ritüeller

Eski Mezopotamya’da dini inanışlar açısından, sosyal kaynaşma ve bütünleşme açısından önemli bir konu olan ritüeller konusunu ele almayı gerekli görüyoruz. Çünkü ritüeller Mezopotamya inancında önemli bir yer tutmuş ve büyük bir titizlikle yapılmıştır. Ritüeller jest, mimik, söz, hareketlerle ya da kap-kacak, taş, sopa, metal, kil parçası gibi nesnelere kullanılarak yapılmıştır. Kullanılan araçlar ve hareketler doğru bir biçimde ve titizlikle gerçekleştirilmiştir. Ritüeli gerçekleştiren araçlar yani rahipler he şeyi kusursuz ezberlemiş ve sesleri gırtlaktan çıkarmışlardır. Bunun sebebi ise tanrıların kendi aralarında bu şekilde konuştuklarına inanmaları gösterilmiştir. Doğru yapılmayan bir davranışın ritüelin amacına ulaşmamasına ve tanrıları kızdıracağına inanılmıştır. Böylece zarar görebileceğine inandıkları için ritüel esnasında titizlikle hareket etmişlerdir. Ritüeller sadece insanlar tarafından tanrılara yapılmamış, tanrılar ve ilahi güçler birbirine ritüeller yapmışlardır. Ritüellerde değişiklik yapmanın etkisini bozacağına veya azaltacağına inanıldığı için ritüellere değiştirilemez özelliği yüklemişlerdir. Bazı önemli ritüeller mitoloji eşliğinde gerçekleştiği için mitolojinin de önemini artmasını ve yayılmasını sağlamıştır.⁴³ Eski Mezopotamya’da ritüeller günlük, aylık ve yıllık olmak üzere farklı zaman aralıklarında gerçekleştirilmiştir.⁴⁴

Öncelikle gün içerisinde yapılması gereken ritüelleri ele alalım;

İlk ritüelimiz “Dik Biti” ritüeli veya tapınağın uyanışı ritüeli olup, ritüelin yerine getiriliş amacı tapınak personeli ve tanrıları uyandırıp, kutsamaktır. Tanrılara karşı işlenen suçları affettirmek için birtakım ilahiler okunduğu düşünülmektedir. İkinci

⁴² Bottero, a.g.e., s. 163-165.

⁴³ Demirci, a.g.e., s. 52-54.

⁴⁴ Demirci, a.g.e., s. 56.

ritüelimiz kapının açılışı diğer adıyla “ Pit Babi” ritüelidir. Güneşin doğuşu esnasında tapınağın uyanışı ritüelinden hemen sonra yerine getirilmektedir. Üçüncü ve dördüncü ritüellerimiz sabah ve akşam öğünleri ve temizliklerini içermektedirler. Gün içerisinde gerçekleştirilmesi gereken son ritüel tapınağın kapanışı ritüelidir.⁴⁵

Aylık ritüellere baktığımız zaman en önemlilerinden beri olan Enlil ve İştar’a inek ve koyun eti, hurma, zeytinyağı ve arpa sunma ritüeli karşımıza çıkar. Ritüel sırasında sunular sunulduktan sonra, tanrı ve tanrıçanın heykelleri temizlenir, bakımı yapılırdı. Aynı zamanda tapınağın temizlenmesi de ritüelde yapılması gereken işlemlerden biriydi. Aylık ritüellerden biri de “Essesu” törenidir. Essesu kelimesi yeniden doğuş anlamı taşımaktadır. Yeniden doğuşun bir felaket getirebilme korkusu ve yeniden doğuşun getirebileceği güzelliklerden faydalanma isteği ritüelin temelini oluşturmuştur. Ritüel ayın safhalarına göre yerine getirilir ve uğursuz sayılabilecek ayın üç evresinden korunmak için yapılırdı. Ritüel için hazırlıklar yapılır, tapınak selamlanır, yürüyüş alayları düzenlenir ve kanlı kurban kesilirdi. Bu günlerde Enki’nin arınma banyosu yaptığı inancı doğrultusunda tanrı heykellerinin yıkanması da ritüelin önemli bir parçasını oluşturmuştur.⁴⁶ Bir başka aylık ritüel ise “Lubastu” adı verilen tanrı heykellerini giydirme ritüelidir. Yaz aylarından kışa geçilirken hazırlanan kıyafetler; özel kokular, tütsüler eşliğinde ve dekoratif eşyalarla birlikte giydirilmiştir. Aynı zamanda tanrılara tatlılar ve hayvan eti de sunulmasıyla ritüel tamamlanmıştır.⁴⁷ Ayda iki defa olmak üzere yeni ayda ve dolunayda yapılan hatırlama ritüelinde ise Mezopotamya halkı ölmüş olan yakınlarının ismini zikretmek ve su dökmekle ruhlarını rahatlatmayı amaçlamıştır. Ölmüş olan yakınlarının orada rahat yaşamasını sağlamak için ritüel esnasında yiyecek sundukları da görülmüştür.⁴⁸

Yıllık ritüellere geçtiğimiz zaman en önemli ritüellerden biri “kutsal evlilik” ritüelidir diyebiliriz. Halkın mutluluğu, refahı, bolluk ve bereketi arttırmak için yerine getirilmiştir. Ritüel bolluk ve bereketi simgeleyen tanrıça İştar’ı temsilen bir rahibe ve Dumuzi’yi temsil eden kralın birlikte olması ile gerçekleşmiştir.⁴⁹ Böylece doğanın

⁴⁵ Demirci, a.g.e., s. 57.

⁴⁶ Demirci, a.g.e., s. 58,59.

⁴⁷ Demirci, a.g.e., s. 59,60.

⁴⁸ Demirci, a.g.e., s. 72.

⁴⁹ Ebru Uncu, *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), P.Ü.S.B.E., Denizli, 2011, s.29.

uyanması, verimliliğin artması ve halkın huzur içinde yaşamasının temin edileceğine inanılmıştır. Mezopotamya halkı kutsal evlilik ritüeline son derece önem vermiş ve uzun yıllarca bu geleneği devam ettirmiştir.

Diğer önemli yıllık ritüelimiz de günümüzdeki nevruz bayramı ile paralellik gösteren “Akitu” bayramıdır. Akitu ritüeli ile ilgili kapsamlı bilgiyi bize Kürşat DEMİRCİ sunmaktadır. Demirci’den alınan bilgilere göre: Akitu bayramı yılın başlangıcı kabul edilen nisan ayında yapılmıştır. Bu bayramın temelinde yatan ana unsur, mevsimsel dönüşümler ve kozmik düzen arasındaki mükemmel ahenk ve ilişkilerdir. İlk örneklerin Sümerler’de Ay tanrısı Nanna adına, nisan ve ekim aylarında yapıldığını görmekteyiz. Ancak daha sonra ekim ayında yapılan ritüel kaldırılmış, Akitu sadece yeni yılın gelişini kutlayan bir bayram olma özelliği kazanmıştır. Akitu bayramı Mezopotamya’nın her yerinde kutlanan, nisan ayının birinde başlayıp, on ikisinde sona eren geniş törensel fenomenler içeren son derece önemsenen bir bayramdır. Ritüelin yerine getirilişi ile ilgili kısaca bilgi verecek olursak. Ritüel esnasında yürüyüş alaylarının yapıldığını, dualar ediliyor, ilahiler okunduğunu, kurbanlar sunulup, büyüler ve kehanetler yapıldığını söyleyebiliriz. Ritüel esnasında en dikkat çekici olan kralın aşağılanması eylemidir. Bu bölümde kral Marduk heykelinin önüne getirilir, asası, yüzüğü ve mızrağı alınarak yüzüne sert bir tokat atılır ve kral heykel önünde baş eğdirilirdi. Daha sonra kral dua okur ve Şaşgallu onu kutsardı. Şaşgallu bir tokat daha attıktan sonra birlikte tekrar dua ederlerdi. Tanrı Marduk’a beyaz boğa kurban edildikten sonra krala saltanat sembolleri geri iade edilirdi. Bu ritüel krallara tanrı karşısında ne kadar aciz olduğunu hatırlattığı ve tanrının ne kadar yüce olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Görüldüğü gibi Mezopotamya insanı dini inanışları gereği tanrıları memnun etmek ve huzurlu yaşam sürmek için gün içerisinde ve yılın belli bölümlerinde ritüellere yer vermişlerdir.

2.1.4. Büyüler

Mezopotamya toplumlarında büyü konusu çok önemsenen bir konu olmuştur. Bedene giren hastalıklara cinlerin sebep olduğuna inanmışlar ve bu hastalıklardan

kurtulmak için çeşitli büyüler yapmışlardır. Bu büyülere genel olarak ‐aşipu‐ adı verilmiş olup, büyüün uygulanması ile ilgili ayrıntılar kaynaklarda yer almıştır.⁵⁰

Mezopotamya insanı büyülerini ak büyüler ve kara büyüler olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Ak büyüler iyiliği simgelerken, kara büyüler kötülüğün simgesi olmuştur. Hemen hemen her toplumda olduğu gibi Mezopotamya toplumunda da kara büyüler yasaklanmış, ancak yaygın bir şekilde yapılmayı sürdürmüştür. Kara büyü esnasında büyü yapılacak olan kişiye ait bir eşya ya da ona benzeyen suretlerin kullanıldığı görülmüştür. Kara büyüler genelde yapılan kişinin hayatında olumsuzluklara neden olmuş, güzel olacak olan şeyler de atılan düğümlerle engellenmiştir. Bu düğümlerle büyü yapılan kimsenin geleceği, kaderi, şans ve hatta nefesinin engelleneceğine inanılmıştır. Bu düğümlerden kurtulmanın tek yolu olarak da düğümleri çözmek olduğu düşünülmüştür. İyiliği ve güzelliği temsil eden ak büyülerde de düğümlerin yer aldığı görülmüştür. Ancak bu düğümlerle insanlar tanrıya ve istediği şeye ulaşmayı amaçlamışlardır.⁵¹

2.1.5. Yaratılış

Sümerler evrenin gök ve yerin birleşimi olduğuna inanmışlardır. Evrendeki düzenin sağlanması görevinin de tanrılar tarafından yürütüldüğünü kabul etmişlerdir. Sümer insanının yer ile göğün ayrılması ile evrenin yaratıldığına ve evren var edilmeden önce de tanrıların varlığına olan inançlarını aşağıdaki Sümer şiiri göstermektedir. Şiirin ilgili kısmı şu şekildedir:

‐Gök yerden uzaklaştıktan sonra,

Yer gökten ayrıldıktan sonra,

İnsanın adı konduktan sonra,

An göğü ele geçirdikten sonra,

Enlil yeri ele geçirdikten sonra,

⁵⁰ Ali Narçın, *A'dan Z'ye Asur*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 31.

⁵¹ Demirci, a.g.e., s.73.

Ereškigal Kur'un ödülü olarak ele geçirilip götürüldükten sonra,

O denize açıldıktan sonra, o denize açıldıktan sonra..."

Aynı zamanda çivi yazılı metinlerden anlaşıldığı üzere, Sümerler yaratılış ve evrenin işleyişine ait görev ve sorumluluğunun üç büyük tanrı tarafından yerine getirildiğine inanmışlardır.

"Anu, Enlil ve Enki/Ea büyük tanrılar,

Gökyüzünü ve yeryüzünü planladılar."

Dizeleri bu kanıyı desteklemektedir. Aynı zamanda Sümerler, gökyüzünü Anu'nun yarattığına inanmışlardır. Yeryüzünün ve evrenin geri kalan kısmının yaratıcısı olarak da Enki'yi görmüşlerdir.⁵²

İnsanın yaratılması konusuna baktığımız zaman da bize Enki-Ninhursag miti bilgi sunmaktadır. Mitin vermiş olduğu bilgilere göre tanrılara hizmet vermekle görevli olan daha düşük statüye sahip olan tanrılar da vardır. Bu tanrılar çok yorulmuş ve Enki'den yardım istemişlerdir. Ancak Enki uykuda olduğu için onları duymamıştır. Bunun üzerine Nammu Enki'ye:

"Ey oğul kalk yatağından, senin...bilgeliğini göster,

Tanrıların hizmetkarlarını şekillendir, benzerlerini(?) üretsiner."

der. Bunun üzerine Enki annesi Nammu'ya aşağıdaki sözleri sarf eder. Bu sözler insanın yaratılışı meselesini ortaya koymaktadır.

"Ey ana, adını koyduğun yaratık var edildi.

⁵² Vahdettin Aygün, *Eski Mezopotamya Kavimlerinde Yaratılış*,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.E.Ü.S.B.E., Kırşehir, 2015, s. 20,21.

Onun üzerine tanrıların imgesini(?) yerleştir;

Deniz dibinin yüzeyindeki kilden yüreğini yoğur,

İyi ve soylu şekillileyiciler kili berkitecekler,

Sen, sen onun uzuvlarını ortaya çıkar;

Ninmah(Ninhursag'ın başka bir adı) senin üstünde çalışacak,

(Doğum) tanrıçaları...sen biçimlerken yanında olacaklar,

Ey ana(yeni doğanın) yazgısını belirle,

Ninmah onun üstüne tanrıların kalıbını(?) yerleştirecek,

Bu insandır...''⁵³

Bazı kusurlu insanların yaratılması konusu da, insanın yaratılışını kutlamak için verilen bir eğlencede Enki ve Ninmah'ın içkiyi fazla kaçırmaları üzerine sarhoş oldukları sırada yaratmış oldukları insanların başarısızlıkla sonuçlanması şeklinde ifade edilmiştir. Bu sırada yaratmış oldukları insanlar güçsüz ve kusurludur.⁵⁴

İnsanın yaratılışı ile ilgili olarak bize bilgi veren bir başka kaynakta Arthasis Miti'dir. Tanrılar için çalışan tanrılar artık yeterince çalıştıklarını düşünerek grev yapmışlardır. Hizmetleri yerine getirilmeyince sıkıntı yaşayacaklarını bilen tanrılar toplanıp çözüm aramışlar ancak bir çözüme ulaşamamışlardır. Bunun üzerine Ea kili kurban edilmiş bir tanrının kanıyla karıştırarak bir varlık yaratmayı önermiştir. Böylece Ea ince ve keskin zekasıyla hem insan hem tanrılık özellikleri taşıyan varlığın tasarımını yapmıştır. Böylece ana tanrıça insanı yaratmıştır. Ancak insanlar çok çabuk üreyip, çoğaldığı için gürültüleri tanrıların huzurunu bozmuştur.⁵⁵Bunun üzerine Enlil insanların sayısını azaltmak için salgın hastalıklar ve açlığı göndermiştir. Ancak Ea insanlara yardım ettiği için Enlil'in girişimleri başarısız olmuştur. Bunun üzerine iyice

⁵³ Kramer, a.g.e., s.199.

⁵⁴ Kramer, a.g.e., s.199,200.

⁵⁵ Henrietta McCall, *Mezopotamya Mitleri*, (çev. Bircan Baykara), Proenix Yayınevi, Ankara, 2017, s.77.

öfkelenen Enlil insanı yok etmek için Tufan'ı yollamış ve bütün tanrılara insanlara haber vermemeleri konusunda yemin ettirmiştir. Ancak Enki büyük bir kurnazlık yaparak rüya yoluyla Tufan hadisesini bildirmiştir. Böylece Arthasis bir gemi yaparak Tufan hadisesini atlatmıştır. Böylece insanların yok olmasını engellemiştir. Zekâsı sayesinde tanrıları rahatsız eden insanların, hızlı üremesine de çözüm üretmiştir. Kısır insanlar yaratarak ve bazı dinsel kurallar ile insanların üremesinin kontrollü hale gelmesini sağlayabilmiştir.⁵⁶

İngiliz arkeologlar Ninova'da Akkad çivi yazısı ile yazılmış yedi tane kil tablet bulmuşlardır. Bu tabletlere “ Yaratılışın Yedi Tableti” adını vermişlerdir. İşte bu tabletler, Enuma Eliş diğer adıyla Yaratılış Destanı evrenin ve insanın yaratılması ile ilgili olarak bizlere aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.⁵⁷

Destanda evrenin ilk iki tanrısı olarak Apsu ve Tiamat gösterilmiştir. Destanın konusunu Tiamat'ın öfkelenerek bir canavarlar ordusu oluşturarak tanrılara savaş açması ve tanrı Marduk'un onu yenerek evreni ve insanı yaratma öyküsü oluşturmuştur. Güçlü bir canavarlar ordusu ile tanrılara saldıran Tiamat'a karşı Ea ve Anu başarısız olmuştur. Bunun üzerine Babil'in kutsal tanrısı Marduk'a sıra gelmiştir. Ancak Marduk Tiamat'ı yenerse tanrıların en büyüğü olma şartını koşmuştur. Tanrılar da bir araya gelerek bu şartı kabul etmiştir. Bunun üzerine büyük Marduk savaş için hazırlık yapmış ve Tiamat'ı yenmek üzere yola çıkmıştır. Tiamatla karşı karşıya gelince, Marduk ufak bir telaşlanmıştır. Marduk teke tek savaşmayı Tiamat'a teklif etmiştir. Destanda bu dövüş ve Marduk'un zaferi şöyle anlatılır.

“Yüz yüze geldiler, Tiamat ve Marduk, tanrıların bilgeleri.

Dövüşe tutuldular, savaş başladı.

Marduk ağını attı ve Tiamat'ı yakaladı,

Peşinden gelen imhulluyu yüzüne doğru gönderdi:

Tiamat ağzını açtı ve fırtınayı yuttu

Ve Tiamat ağzını kapatamasın diye imhulluyu zorla içeri soktu.

⁵⁶ Bottero, a.g.e., s.267,268.

⁵⁷ Ali Narçın, *Babil- Babi'in Çocukları*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017, s.38.

Hiddetli rüzgarlar midesine yayıldı;

İçi tamamen kaskatı olmuştu ve ağzı da sonuna kadar açılmıştı.

Marduk karnını parçalayan bir ok fırlattı,

Ok ortasına saplandı ve kalbini parçaladı.

Tiamat'ı yendi ve ateşini söndürmüş oldu.

Cesedini yere attı ve üzerine çıktı.”

Marduk, Tiamat'ı yendikten sonra vücudunu ikiye ayırarak bir parçası ile yeri, bir parçası ile göğü yaratmıştır. Daha sonra evrenin diğer düzenlemelerini yapmıştır. Örneğin, ayın hilal şeklini vermiş, rüzgârı, yağmuru ve sisi yaratmıştır. Hatta Tiamat'ın gözlerinden Fırat ve Dicle nehirlerini yaratmıştır. Ancak daha işi bitmemiştir. Tanrıların işlerini yapmaları için bir varlık yaratması gerekmiştir. Marduk insanı yaratma düşüncesini şöyle dile getirir:

“Kan oluşturayım, kemikler de

İlk insanı yaratayım: insan olsun adı.”

Böylece Kingu'nun kanından insan yaratılmıştır.⁵⁸ Yaratılış öyküsü farklı kaynaklarda farklı şekillerde karşımıza çıksa da gerek evrenin gerekse insanın meydana getirilmesinde birçok ortak noktanın olduğu dikkatimizi çekmektedir.

2.2. ESKİ MEZOPOTAMYA' DA PANTEON

Eski Mezopotamya halkının tüm yaşamına din konusu yön vermiş ve etkilemiştir. Bu nedenle panteonun işleyişini ve tanrı olgusunu incelemek bizim için son derece önem arz etmektedir. Mezopotamya dinleri günümüzdeki bazı dinler gibi tek tanrı inancına dayanmayıp, güçleri ve değerleri birbirinden farklı binlerce tanrıyı barındıran panteon sistemine dayanmaktadır. İnançlarının din öğretilerine dayanmadığını, doğaüstü güçler karşısındaki güçsüzlüğe ve çaresizliğe dayandığını

---

⁵⁸ McCall, a.g.e., s.79-89.

söylememiz mümkündür. Doğada birbirinden farklı olaylar gerçekleştiği için, Mezopotamya insanı bu olayların farklı tanrılar tarafından gerçekleştirildiğine inanmıştır. Bu nedenle olacak ki binlerce farklı tanrı eski Mezopotamya inancı içinde kendine yer bulabilmiştir. İnsanlar bu tanrılarının görüşlerini insan biçiminde düşünmüşlerdir. Onların da tıpkı insanlar gibi yiyip içtiklerine, uyduklarına, evlenip çocuk sahibi olduklarına, kavga ettiklerine ve daha örneği çoğaltabileceğimiz insani ihtiyaç ve arzulara sahip olduklarına inanmışlardır. Nasıl ki insanların evleri, kıyafetleri, yiyecekleri ve değerli eşyaları varsa tanrılarının da bunlara sahip olduğuna ve ihtiyaç duydukları inancı yer almıştır. İnsanlar ile tanrıları birbirine yakın düşünen Mezopotamya insanının büyük bir farka inanmıştır ki oda ölümsüzlüktür.⁵⁹ Ölüm kavramını tanrılara uzak gören Mezopotamya halkının tanrılarının ölmesiyle evrenin işleyişinde çıkabilecek kargaşa ortamından korktuğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Tanrılarının ölümlü olması halinde bir tanrının sorumluluk sahasında oluşabilecek boşluk evrenin düzenini alt üst edebileceğinden tanrılara ölümsüzlük özelliği yüklemek yerinde olmuştur. Ancak burada önemli bir çelişki karşımıza çıkmaktadır. Ölümsüz olarak nitelendirilen tanrılarının beslenmeleri gerekiyor ve ölümcül hastalıklara yakalanabiliyor ve hatta yaralanıp ölebiliyorlardı.⁶⁰ Bunun en güzel örneğini Babilliler'in Yaratılış Destanında görmek mümkündür. Çünkü destanda tanrıça Tiamat bir tanrı olan Marduk tarafından öldürülmüştür. Bu örnek eski Mezopotamya inanç sisteminin barındırdığı birtakım çelişkilerin var olduğunu görmemizi sağlamıştır.

Evrenin düzenini sağlayan, insan biçimli fakat insandan üstün ve güçlü özelliklere sahip tanrılar, panteonun birer üyesidirler. Panteon içerisinde bütün tanrılar aynı derece öneme sahip olmayıp, dereceleri ve duyulan saygı, hürmet farklıdır. Zaten tuğlalardan sorumlu olan bir tanrı ile güneşten, aydan sorumlu olan tanrılarının aynı öneme sahip olmasını bekleyemeyiz. Panteon içinde tıpkı insanların siyasal örgütlenmesi gibi bir örgütlenmeden söz etmek mümkündür. Panteonun başında diğer tanrılarca yönetici ve kral kabul edilen bir tanrı bulunmaktadır. Aynı zamanda grubun diğer önemli üyeleri “yazgıları belirleyen” yedi tanrı ve “büyük tanrılar” olarak elli tanrıdır.⁶¹ Aynı zamanda panteonda doğa olaylarıyla ilgilenen ve yaratıcı tanrılarının

⁵⁹ Hrouda, a.g.e., s.116.

⁶⁰ Kramer, a.g.e., s.158.

⁶¹ Kramer, a.g.e., s.153-155.

yanında insana yardım eden, hastalık ve ölümü getiren sayısız iyi ve kötü tanrı yer almıştır.⁶²Yer, gök, deniz ve havanın işleyişi görevini ellerinde bulunduran tanrıların yaratıcı tanrılar olduğu düşünülmüştür. Yaratıcı tanrıların yaratma eylemini gerçekleştirebilmeleri için yaratmayı istemesi ve sözlerin ağzından dökülmesi yeterli olmuştur. ⁶³ Tanrıların insanı neden ve nasıl yarattığı konusuna gelince; kendilerine hizmet etmeleri için, çamurdan yoğurarak yarattıklarını daha önce belirtmiştik.

Tanrılar arasındaki güç ve iktidar paylaşımı tıpkı insanlarda olduğu gibi zaman zaman el değiştirmiştir. Devletlerin güç dengelerindeki değişimler ve şehirlerin önem derecelerindeki değişimler tanrıların da güç ve otoritesinin değişmesine neden olmuştur. Aynı zamanda tanrı sayısında azalmaların olduğu ve benzer özellik taşıyan tanrıların iç içe geçirilerek birleştirildiği de görülmüştür.⁶⁴Babil kentindeki yükselişle birlikte Babil'in en önemli tanrısı olan Marduk'un baş tanrı görevine getirilmesi ve diğer önemli tanrıları gölgede bırakması bu kanıyı somutlaştırmaktadır.⁶⁵

Mezopotamya insanları egemenliğin krallara tanrılar tarafından verildiğine inanmışlardır. Bundan dolayı kralların otoriteleri son derece güçlü olmuştur. Kral ne derece zalim olsa da, zulmetse de krala karşı gelmeye korkmuşlardır.⁶⁶ Otoritesini tanrının vermiş olduğu bir krala saygısızlık ve itaatsizlik etmenin tanrıları kızdırabileceği düşüncesi kralların otoritesini sağlamlaştırmıştır. Çünkü Mezopotamya insanı tanrıların gazabından her daim korkmuştur.

2.3. SÜMERLER 'DE TANRILAR

2.3.1. An

Gök-tanrısı olan An bir zamanlar panteondaki en önemli ve en yüce tanrıydı. Ancak zaman içerisinde ilahilerde ve mitlerde ismi daha az zikredilmeye başlanmıştır. Panteonda silik bir kişilik haline geldikten sonra yerini Enlil'e kaptırmıştır.⁶⁷ An eski

⁶² Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, s.67.

⁶³ Kramer, a.g.e., s.155.

⁶⁴ Hrouda, a.g.e., s.118,119.

⁶⁵ Narçın, a.g.e., s.51.

⁶⁶ Ali Narçın, *Sümer-Yazının Mucitleri*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017, s.51.

⁶⁷ Kramer, a.g.e., s.160.

gücünü kaybedip yerini Enlil 'e kaptırmadan önce tanrılar listesinin ilk sırasında yer almış, önemli bir güçtür. Hiçbir tanrı onun sahip olduğu güce sahip değildi. Tanrılar meclisini toplama yetkisini elinde bulunduran An 'ın kült merkezi Uruk olsa da onun namı yayılmış ve Uruk dışında da birçok yerde tapınılmıştır. Panteonda çok önemli yere sahip olan birçok tanrı An 'ın çocuğudur.⁶⁸

2.3.2. Enlil

Sümer panteonunda “ tanrılarının babası”, göğün ve yerin kralı” ve “bütün ülkelerin kralı” olarak bilinen hava-tanrısı Enlil, şüphesiz en önemli tanrıdır. Ayinlerde, dualarda ve mitlerde çokça adından söz ettiren Enlil'in, panteonda baskın bir rolünün olduğu görülmektedir. Krallara yetkiyi verenin Enlil olduğuna inanılmış ve krallar bununla övünmüşlerdir. Enlil zalim, yıkım ve kötülükten başka bir şey getirmeyen bir tanrı olarak damgalanmış olsa da yardım sever, merhametli ve ülkeye bolluk ve bereketi getiren bir tanrı olduğu da vurgulanmıştır.⁶⁹ Yağmur, rüzgâr, kar ve fırtına gibi hava olaylarının yanında tarım, üretim ve bereket faaliyetlerini de düzenleme görevi Enlil' aittir. Nippur'daki “yer ve göğün bağı” anlamını taşıyan son derece önemli bir ibadet merkezidir.⁷⁰ Tanrı Enlil, An'ın oğlu, Aruru'nun erkek kardeşi ve Ninlil'in kocasıdır.⁷¹ Tanrı An'ın önemini giderek yitirmesi üzerine giderek yükselişe geçen ve panteonda baş tanrı dercesine ulaşan Enlil'e saygı ve sevgilerini dua ve ilahiler ile dile getirmişlerdir. Bu ilahilerin bir örneğine aşağıda yer verilmiştir.

“Enlil! Yetkisi uzaklara kadar yayılır,

Sözü yüce ve kutsaldır!

Buyruğunu kimse geçersiz sayamaz:

İnsanlara sonsuzca yazgı dağıtır!

Gözleri yeryüzünü baştan başa yoklar

⁶⁸A. Altuncu, Sümerler'in Dini Tarihi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), F.Ü.S.B.E., Elazığ, 2011, s:39

⁶⁹ Kramer, a.g.e., s. 160.

⁷⁰ Demirci, a.g.e., s.26.

⁷¹ Jeremy Black, Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.74.

Ve gürlemesi ülkenin derinliklerine sızar!

Ulu Enlil tahta oturduğunda

Kutsal ve yüce tahtın üstünde,

Efendi ve kral olarak güçlerini

Mükemmelce kullandığında,

Diğer tanrılar hemen karşısında yerlere kadar eğilirler

Ve onun emirlerine tartışmadan itaat ederler!

Gökyüzüne ve yeryüzüne hükmeden,

Her şeyi bilen ve her şeyi anlayan

En büyük ve en güçlü hükümdardır... ”⁷²

Görüldüğü gibi Mezopotamya insanı ilahide Enlil’i övmüş, onun ne kadar büyük bir güce sahip olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda Enlil’i tanrıların en büyüğü olarak gördükleri de muhakkaktır. Çünkü ilahide diğer tanrıların Enlil karşısında eğildiği ve onun buyruklarını sorgusuz yerine getirdiği belirtilmiştir. İnsanlara yazgılarını dağıttığı ve yerin ve göğün hâkimi olarak tapınıldığı da ilahiden çıkarılabilecek diğer sonuçlardandır.

2.3.3. Enki

Enki yeraltı tatlı su okyanusundan yani abzudan sorumlu tanrıdır ve ayrıca bilgelik tanrısıdır. Enki bazı görüşlere göre An’ın bazı görüşlere göre ise Nammu’nun oğludur. Tanrı İşkur Enki’nin ikiz kardeşidir. Karısı ise Damgalnuna’dır. Kült merkezi ise Eridu kentinde yer alan E-Aauzu’dur. Enki kaynaklarda uzun sakallı, çok sayıda boynuzlu başlık takmış uzun pileli bir cübbe giymiş olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca

---

⁷² Bottero, a.g.e., s. 233,234.

kollarından toprağa oluk oluk sular akar şekilde betimlendiği görülmüştür. Bunun nedeni temiz su sağlayan bir tanrı olduğuna inandıkları için insanların hayal dünyasında bu şekilde yer bulmuş olabilir.⁷³ Aynı zamanda Enki'nin balık ve yılan biçiminde betimlendiğine de kaynaklar şahitlik etmiştir.⁷⁴

Dipsiz derinliklerden sorumlu olsa da onun en ayırıcı özelliği çok akıllı ve bilgili olmasıdır. Enlil'in hazırlamış olduğu planları kusursuz bir biçimde yeryüzüne uygulayan Enki'dir.⁷⁵ Enki suların ve sularla alakalı doğa olaylarının, bilgeliğin, hikmetin, aklın, bereketin, aydınlanmanın, dünya ve insana ait birçok şeyin tanrısı olduğu için insanlar ile iç içe olduğuna inanılmıştır. İnsanlar birçok şeyin yapılışını ondan öğrenmiştir. Bilgelik tanrısı Enki'nin ölümün bile sırrını öğrenmiştir. Evrene ait sırları içeren ilahi yasalar (me) Enki'nin kontrolü altında tutulmuştur. Ayrıca Enki'nin en önemli görevlerinden biri de insanların ve tanrıların isteklerini ilgili yerlere iletmektir. Bu görevinden dolayı dua ve ritüellerde Enki'nin önemi oldukça fazla olmuştur.⁷⁶

Ele geçirilen tabletlerde Enki ile ilgili dikkat çeken diğer bir unsur ise, karmaşık bir tanrı olmasıdır. Tufan hadisesinde Udnapiştim'e haber vererek yardım eden ve böylece insanlığın bu felakette yok olmasına mani olan Enki olmuştur.⁷⁷ Bu olayda insanlara yardım eden bir tanrı profili sergilerken, zaman zaman da insanlara problem çıkarmayı seven, kendi isteklerine önem veren, bencil, iradesiz, olup bitenler karşısında duyarsız kalan, uçkuruna sahip çıkamayan bir tanrı olarak betimlenmiştir. Her ne kadar kişiliğinde çelişkiler barındıran bir tanrı olarak belirtilmiş olsa da bu onun panteondaki en önemli tanrılardan biri olma özelliğine mani olamamıştır.⁷⁸

⁷³ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.72.

⁷⁴ Demirci, a.g.e., s.27.

⁷⁵ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 114-116.

⁷⁶ Demirci, a.g.e., s.27.

⁷⁷ Muazzez İlmiye Çığ, *Sümerlerde Tufan Tufanda Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.54.

⁷⁸ Samuel Noah Kramer, *Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki*, (çev. Hamide Koyukan) Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s:9.

2.3.4. Nanna

Sümerler Ay tanrısına “Nanna” ismini verirken, Sami kökenli olan kavimler ay tanrısına “Sin” adını vermişlerdir. Ay tanrısı Nanna, Ur kentinin koruyuculuğunun yanında, ölümler diyarında ölümleri yargılama görevini de üstlenmiştir. Enlil’in oğlu olan Nanna, Ninlil’e zorla sahip olması sonucu doğmuştur.⁷⁹ Nanna’nın en önemli tapınağı Ur kentinde yer alan Ekisnugal tapınağıdır. Babil döneminde Nanna daha fazla önem kazanmış ve Harran’daki tapınağı oldukça popüler hale gelmiştir. Bu tapınakta Sami kökenli kavimlerin vermiş olduğu isimle yani Sin ismiyle tapınılmıştır.⁸⁰

Nanna Mezopotamya toplumuna göçebe yaşantının bir mirasıdır. Ur kentinin önem kazanmasıyla Ay tanrısı Nanna’nın da önemi artmıştır. Daha önce kentlerin yükselişlerinin tanrıların öneminin artmasında etkili olduğunu belirtmiştik. Nitekim bu durum Nanna içinde geçerli olmuştur. Ayın değişen şekli, geceyi aydınlatması, gel-git olayları, ayın insanlar üzerindeki etkisi gibi etkenler insanları büyülemiş ve ilahi bir güç olarak tapınılmasını sağlamıştır.⁸¹

Kralların yapmış oldukları kötü davranışları büyük bir intikam ile cezalandıran bir tanrıdır. Nippur kentinin Agade tarafından yıkılması olayında çok öfkelenmiş ve diğer tanrılarla birlikte Agade’ ye lanet etmiştir.⁸²

2.3.5. Ninhursag

Ana tanrıça olarak tapılan Ninhursag “ Tanrıların Annesi” olarak bilinmiş ve birçok tanrı ve tanrıçayı onun doğurduğuna inanılmıştır.⁸³ Ninhursag ayrıca “Ulu Hanım” ve “Doğuran Hanım” olarak da anılmıştır. Onu onurlandırmak için “Dağın Kraliçesi”, “Dağlık Ülkenin Kraliçesi” ve “Doğuran Kraliçe “ gibi sıfatların kullanıldığı görülmüştür. Mitlerde Ninhursag’ın insanların yaratılmasında büyük rolü olduğu anlatılmıştır. Ayrıca krallar otoritesini güçlendirmek için kendilerini “Ninhursag’ın

⁷⁹Altuncu, a.g.t, s:50

⁸⁰Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.153,154.

⁸¹ Demirci, a.g.e, s.31.

⁸² Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 92

⁸³ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.159.

sürekli sütle beslediği” diye betimlemiş ve ondan doğduğunu söyleyerek övünmüşlerdir.⁸⁴

Ninhursag dişiliğin ve üretkenliğin sembolü olmuştur. Zarafet incelik, kibarlık gibi insana ait güzel özellikler tanrıçaya ithaf edilmiştir. Erken Sümer döneminde panteonda çok önemli bir yere sahipken, İnanna'nın yükselişi ile birlikte düşüşe geçmiş ve eski önemini kaybetmiştir.⁸⁵

2.3.6. İnanna

Sümerler ‘in İnanna ismini verdikleri tanrıçaya Sami kavimler İştar, Museviler Astarte, Yunanlılar Afrodite ve Romalılar Venüs isimlerini vermişlerdir. Ay tanrısı Nanna'nın kızı olup, Venüs gezegeni ile özdeşleştirilmiştir. Simgesi ise aslandır. Sümerler ona büyük saygı duymuşlar ve kadınlarda görmek istedikleri her türlü onda toplamışlardır. Onun dillere destan güzelliğini şiirler ve hikâyeler yazmışlardır. İnanna kadınsılığın, güzelliğin, bereketin, çoğalmanın, kurnazlığın ve şefkatin sembolü haline gelmiştir. Daha önce bahsetmiş olduğumuz üzere tanrıça Ninhursag'a ait olan bu özellikler onun yerini alan İnanna'ya geçmiştir. Akıllılığı ve kurnazlığı ile Enlil'e istediğini yaptırmayı başarmış vebilgelik tanrısını bile kandırmıştır.⁸⁶

Kutsal evlilik geleneğinin başlamasına neden olan olay İnanna ile Dumuzi arasındaki tanrısal âlemdeki evlilik olmuştur. İnsanlar bu evliliğin evrenin bereketin var olması için çok önemli olduğuna inanmışlardır. Bu yüzden düzeni devam ettirebilmek adına kutsal evlilik olayını ritüel haline getirip, titizlikle sürdürmüşlerdir. Daha önce bu ritüelden bahsetmiş olduğumuz için kısaca bilgi vermeyi uygun görmekteyiz. Her sene bahar ayında yapılan Akitu bayramında İnanna'yi temsil eden bir kadın ile Dumuzi'yi temsil eden bir erkek birliktelik yaşaması ritüeli oluşturmuştur. Bu kadınların çoğu zaman rahibelerden, erkekler ise krallardan oluştuğu söylenebilir. Bu birlikteliğin dünyayı yeniden canlandırdığına inanıldığı için son derece önemsenmiştir.⁸⁷ İnanna cinsellikle o kadar özdeşleştirilmiştir ki, “İştar'ın Ölüler Diyarına İnişi” mitinde Ereşkigal'in ona hastalık vermesi ile dünyadaki tüm cinsel

⁸⁴ Kramer, a.g.e., s.165.

⁸⁵ Demirci, a.g.e., s.28.

⁸⁶ Muazzez İlmiye Çığ, *İnanna'nın Aşkısı*, 6. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.13.

⁸⁷ Demirci, a.g.e., s.29.

faaliyetlerin durduğundan bahsedilmiştir.⁸⁸ Hiçbir gelenekte ona tek bir eşin verilmemesi ve sevgilisi olarak bilinen Dumuzi ile arasındaki ilişkinin bile belirsiz temellere dayanması onun cinsel aşk tanrıçası olarak görülmesine sebep olmuştur. Onun evlilik dışı ilişkileri kendisinin fahişelikle bağlantı kurulmasına yol açmıştır. Zaten kutsal evlilik ritüelindeki evlilik olayı günümüzdeki gibi ahlaki değerler üzerine kurulmuş olmayıp, farklılıklar taşımaktadır.⁸⁹

Birçok mite, destana ve şiirlere konu olan İnanna, Gılgamış Destanında; Gılgamış'ı beğenmiş ve onu ayartmak istemiştir. Ona şu sözlerle seslenir:

“ Yanıma gel Gılgamış ve benim sevgilim ol!

Bana meyveni bahşet!

Benim kocam ol, ben de senin karın olayım.

Lacivert taşından arabam ve altından koşumum senin olsun,

Altın tekerlekler ve altın ve gümüşten boynuzlar, hepsi

Bunları şeytan umular koştursun!

Çam kokuları içinde evimize gir!

Evimize girdiğinde

Mükemmelce işlenmiş eşikler ayaklarını öpsün! ”⁹⁰

Ancak bu sözlerle Gılgamış'ı ayartamamıştır. Gılgamış onun daha önceki sevgililerine yaptıklarını bir bir anlatmıştır. Bunun üzerine deliye dönen İnanna tehditler savurmuş ve Gökyüzünün Boğasını Uruk kentine salmıştır. Ancak mitte Gılgamış boğayı öldürmeyi başarmıştır.⁹¹

Destandan anladığımız kadarıyla İnanna birçok sevgilisi olan ve onlara kötülük eden bir tanrıçadır. İstedikini alamayınca hırslanıp insanlara zarar verebilecek bir yapıda olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca Gılgamış'ın İnanna'ya söylediği “ *Sen soğukta*

⁸⁸ McCall, a.g.e., s.107.

⁸⁹ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.114.

⁹⁰ McCall, a.g.e., s.63.

⁹¹ McCall, a.g.e., s.64.

ısıtmayan bir örtüsün, sen rüzgâra ve fırtınaya mani olmayan uydurma bir kapısın, sen üstüne ürtüleni ezen bir fil derisisin, sen içinde toplantı yapan kahramanları ezen bir saraysın... Dostlarından hangisini ebedi olarak sevdin? Çobanlarından hangisini daimi olarak beğendin?...” sözleri bu düşünceleri desteklemiştir diyebiliriz.⁹²

Tanrıçanın diğer yönü ise savaşçı kişiliğidir. Savaş alanları onun oyun sahaları olarak betimlenmiştir. Vahşi ve iktidar düşkünü bir tanrıça olduğundan da bahsedilmiştir. İktidarını genişletmek için yeraltı dünyasına inmesi “İştar’ın Ölüler Diyarına İnişi” mitinin konusunu oluşturmuştur. Ayrıca savaşlarda sevdiği kralların yanında yer alarak savaşların kaderini tayin ettiği de söylenmiştir. Sanatta genellikle kanatlı ve silahlarla donatılmış şekilde resmedilerek savaşçı yönüne vurgu yapılmıştır. Belden aşağısının çıplak olarak betimlenmesi ile de cinsel yönüne dikkat çekilmek istenmiştir.⁹³ Görüldüğü üzere İnanna birbiriyle örtüşmeyen çok farklı özellikleri bünyesinde barındıran, çok yönlü bir tanrıça olarak Mezopotamya halkının gönlünde taht kurmuştur diyebiliriz.

2.3.7. Utu

Sümerler’deki güneş tanrısı Utu’nun Samilerdeki adı Şamaştır. Güneşin insanlar ve dünya için ne derece önemli olduğu tartışmaya kapalı bir konu olmuştur. Dünyanın aydınlatılması, ısıtılması ve bitkilerin büyüüp gelişmesini güneşe borçlu olan insanoğlu güneş tanrısını çok sevmiş ve ona saygı duymuştur.⁹⁴ Aşağıdaki ilahide insanların ona duydukları sevgi ve saygı söyle belirtilmiştir:

“Şamaş! Bütün gökyüzünün aydınlatıcısı, karanlıkların öncüsü,

Yukarının ve aşağının önderi!...

Parlaklığın ağ gibi sarar dünyayı

Ve en uzak tepelere kadar tüm karanlığı aydınlatır!

...

⁹² Altuncu, a.g.t., s.54,55.

⁹³ McCall, a.g.e., s.114.

⁹⁴ Demirci, a.g.e., s.30.

Ve insanların hali senin ışığında ortaya çıkar!...

Her varlık senin görkemine imrenir:

Uçsuz bucaksız bir ateş gibi evreni aydınlatıyorsun...

Şöhretin uzak dağları kapladı,

Ve parlaklığın engin yeryüzünü doldurur!

...⁹⁵

Özellikle yerleşik yaşam süren ve tarımla uğraşan toplumlarda Utu'nun önemi çok fazla olmuştur. İnsanların kaderleri ile ilişkilendirilen ve adalet, saltanat, egemenlik ve kehanetin tanrısı olarak görülmüştür. Güneş yeryüzünü aydınlatıp, her şeyi gün yüzüne çıkardığı için adaletle ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Krallar otoritelerini Utu'dan aldıklarına inanmışlar ve ona derin bir saygı ile yakarmışlardır. Mezopotamya'da yasaların bile Utu'nun emri olduğuna inanılmıştır. Krallar kendilerini onun yasalarını uygulamakla yükümlü görmüşlerdir. Utu'nun sembolü testeredir. Testere adaletin keskinliğini ve eşit dağılımını sembolize etmektedir. Güneşin gün içerisinde hareket halinde olmasından dolayı her şeyi gördüğü için onun adalet ve doğruluğun sembolü olduğuna inanılmış olmalıdır. Utu'nun sabahın erken saatlerinde gökyüzünün kapılarından çıktığı, göklerde gezinti yaptıktan sonra akşamın olmasıyla birlikte gezintisini bitirip gökyüzünün kapılarından geri girdiğine inanılmıştır. Yapmış olduğu bu gezinti onun olup biteni görmesini sağlamış, böylelikle ona adaletin ve haklılığın tanrısı olarak tapınılma fırsatı vermiştir.⁹⁶

Utu sanatta sakallı ve uzun kollu olarak tasvir edilmiştir. Utu'nun Sippar ve Larsa'da E-babbar(Beyaz Ev) adında tapınakları yer almıştır. Hakkı ve adaleti sağlamak için savaşçı bir kişiliğinin olduğundan da söz edilmiştir. Aynı zamanda mitoslardan anlaşıldığı üzere insanların olaylarına direk müdahil olan bir tanrıdır. Gilgamiş'a Dumuzi'ye ve Etana'ya etmiş olduğu yardımlar bu kanıtı destekler niteliktedir. Bu

---

⁹⁵ Bottero, a.g.e., s.234.

⁹⁶ Demirci, a.g.e., s.30, 31.

yardımsaver ve adil kişiliğinin yanında kendi kız kardeşini baştan çıkarmaya çalışan bir tanrı olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁹⁷

2.3.8. Nanşe

Sümer'in Lagaş kentinin tanrıçası olan Nanşe'nin, Lagaş'ta küçük bir kasabada tapınağı yer almaktadır. Nanşe kuş ve balıklar ile ilişkilendirilmiş bir tanrıçadır. Rüyaların yorumlanması ve kehanetlerde onunla ilişkilendirilmiştir.⁹⁸

Kramer' den alınan bilgilere göre Nanşe doğruluğu, ahlaksal ve etik davranışları denetleyen bir tanrıçadır. Onun asıl önemli özelliği ise ilahilerde övgülere layık görülmesini sağlayan yardımsaver kişiliği olmuştur. Aşağıda yer alan ilahide onun bu yönüne vurgu yapılmıştır.

“ Yetimi bilen, dulu bilen,

İnsanın insana zulmünü bilen, öksüzlerin anası

Dullara özen gösteren Nanşe

En yoksullara(?) adalet (?) getiren(?)

Sığınana kucak açan kraliçe,

Güçsüze barınak bulur.”⁹⁹

Nanşe'nin bir başka özelliği ise ölçülerin ve ağırlığın doğruluğunu denetleyen insanları yargılayan bir tanrıça olmasıdır. Aşağıda verilmiş olan şiirden anlaşılacağı üzere tanrıça insanları hesaba çekiyor ve yanlış davranışlarda bulunanları öfkesine maruz bırakıyordu.

“Günah yolunda yürürken büyük farkla sınırı geçen(insanlar),...,

Konmuş kuralları çiğneyenler, anlaşmaları bozanlar,

Kötü yerleri koruyup değer verenler, ...,

⁹⁷ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.222-224.

⁹⁸Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.154.

⁹⁹ Kramer, a.g.e., s.167,168.

Büyük ağırlık yerine küçük ağırlık koyanlar,

Büyük uzunluk ölçüsü yerine küçük ölçü koyanlar, ...,

(Kendisine ait olmayan bir şeyi) yiyip de “yedim” demeyenler,

İçip de “içtim” demeyenler, ...,

“Yasak olanı yerim” diyenler,

“Yasak olanı içerim” diyenler,”¹⁰⁰

Görüldüğü üzere şiirde insanların yapmaması gereken davranışlar sıralanmıştır. Bu davranışların sergilenmesi halinde günah işleneceği ve tanrıçanın öfkesine maruz kalılabileceği mesajı şiirde insanlara iletilmiştir. Aynı zamanda şiirde sıralanan davranışların yapılmaması halinde toplumsal huzur ve adaletin sağlanabileceğini söylememiz mümkündür. Şiiri okuduğumuz zaman göze çarpan hukuk kuralları havası taşınması bizi tanrıçanın tıpkı bir kanun koyucu gibi görüldüğü sonucuna götürebilir.

2.3.9. Ereşkigal ve Nergal

Ölüler âleminin yöneticileri Ereşkigal ve Nergal'dir. Ölüler alemi yeryüzünden biraz farklılık gösterdiği için bu alem hakkında kısaca bilgi vermemiz faydalı olacaktır. Ölüler diyarına giriş kapısının Ereşk'te olduğuna inanılmıştır. Ölüler diyarının kendine has kuralları vardır. Ölüler diyarına inmek isteyen bir kişi eğer kurallara uymayacak olursa yakalanır, buraya hapsedilir ve araya bir tanrı veya insan girmezse ya da yerine birini bulmazsa, yeryüzüne çıkması imkânsız hale gelirdi. Ölüler diyarına ölümsüz diye tabir edilen tanrı ve tanrıçaların bile hapsedildiğini görmekteyiz. Ölüler âlemindeki hayata göz attığımız zaman, orada yaşayanların da tıpkı yeryüzünde yaşayanlar gibi yiyecek, giyecek gibi insani ihtiyaçları olduğu inancı karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda yeryüzünde ve tanrılar âleminde var olan hiyerarşik düzen kendine ölümler âleminde de yer bulabilmiştir. Ölümler âlemine getirilen bir kişi için, hesaba çekildikten

---

¹⁰⁰ Kramer, a.g.e., s.168.

sonra iyilikleri ağır basarsa huzurlu bir yaşamdan bahsedilmiştir. Ancak genel olarak Mezopotamya insanı ölümler âlemi için karanlık ve karamsar bir tablo çizmiştir.¹⁰¹

Ölümler âlemi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra sıra buranın kraliçesi olan Ereşkigal'e gelmiştir. Ereşkigal'in yeri tam olarak bilinmeyen yedi katlı bir sarayı bulunmaktadır. Kült merkezi ise Kutha şehrinde yer almaktadır. Ölüm tanrısı olarak bilinen Nergal'in karısı ve İnanna'nın kız kardeşidir. Kutsal hayvanı baykuş ve aslan olup, etrafında baykuşlar olan, aslan üzerine binmiş, kanatlı bir kadın olarak tasvir edilmiştir.¹⁰² Ereşkigal "İştâr'ın Ölümler Diyarına İniş" mitinde anlatıldığı üzere, hükümdarlığını ele geçirmek için gelen kız kardeşi İnanna'ya atmış tane hastalık vermiş ve onu ölümler diyarına hapsedmiştir.¹⁰³

Tanrı Nergal genel olarak yeraltı dünyasıyla özdeşleştirilmiş olsa da ateş, veba gibi salgın hastalıklar ve savaşçı özelliklerinde temsilcisi olmuştur. Tanrı Nergal'e Babil'in Kutu şehrindeki E-Meslam tapınağında tapınılmıştır. Enlil ve Ninlil'in oğlu olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Aynı zamanda onun ünü yeraltı dünyasının kraliçesi olarak nam salmış olan Ereşkigal'in kocası olmaktan gelmektedir. "Ereşkigal ve Nergal" mitinde Nergal'in nasıl yeraltı dünyasına hâkim bir tanrı haline geldiği anlatılmıştır. Mitte olay kısaca şöyle anlatılmaktadır: Olay Anu'nun yıllık payını Ereşkigal'e vermek istemesi üzerine başlamıştır. Ereşkigal gökyüzüne çıkamadığı için elçi göndermiştir. Nergal elçiye hakaret etmiştir. Daha sonra Nergal, Anu tarafından yeraltı dünyasına gönderilmiş ve orada bir şey yiyip içmemesi ve Ereşkigal'in cazibesine kapılmaması için Enki tarafından uyarılmıştır. Ancak Nergal, Ereşkigal'in cazibesine dayanamamış ve onunla birlikte olmuştur. Nergal yeryüzüne tekrar döndüğü zaman Ereşkigal gözyaşlarına boğulmuş ve Anu, Enlil ve Ea'yı onu geri göndermezlerse ölümleri kaldırıp, üzerlerine salmakla tehdit etmiştir. Mitin sonunda Nergal, ölümler diyarına geri döner ve Ereşkigal ile tekrar beraber olurlar. Böylelikle Nergal burada kalarak Ereşkigal ile birlikte ölümler diyarının yönetimini üstlenmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Kramer, a.g.e., s.177-180.

¹⁰² Demirci, a.g.e., s.30.

¹⁰³ McCall, a.g.e., s. 107.

¹⁰⁴ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.154.

¹⁰⁵ McCall, a.g.e., s. 109-112.

2.3.10. Namtar

Ereşkigal ve Nergal'den bahsettikten sonra yeraltı dünyasında önemli bir yere sahip olan Namtar'dan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Namtar Ereşkigal'in elçisi ve Ölüler Diyarının küçük ilahelerinden kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Namtar aynı zamanda kader ve yazgılardan sorumlu tutulmuştur. Akkadlar ise onu yeraltının kötü cinlerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Tanrı Enlil'in Namtar'ı büyülerinde kullandığına dair inançlarda mevcuttur.¹⁰⁷

2.3.11. Aruru

Sümerler 'in tapmış olduğu ana tanrıçalardan olan Aruru aynı zamanda Gılgamış'ın karşısına Enkidu'yu yaratan tanrıçadır.¹⁰⁸ Bu olay Gılgamış Destanında şöyle anlatılmıştır:

“Aruru ellerini yıkadı, kilden bir parça kopardı ve kırlığa fırlattı. Yabani insan, savaşçı Enkidu'yu yarattı: sessizliğin oğlu, Ninurta gibi göktaşı kadar sağlam...”¹⁰⁹

Görüldüğü gibi Aruru'nun Enkidu'yu yaratması olayında da yine insanın yaratılışındaki hammadde olarak karşımıza çıkan kil kullanılmıştır. Aruru ellerine bir parça kili almış ve kırlığa fırlatarak yabani ve güçlü bir insan yaratmıştır.

2.3.12. Nirgal

Tanrıça Nirgal hakkında çok geniş bilgilere sahip değiliz. Ancak elimizde mevcut olan bilgileri şu şekilde sıralamış bulunuyoruz. Tanrıça Nirgal ay tanrısı olarak tapınılan Nanna'nın karısıdır. Utu ve İnanna'nın ise anneleri olarak kabul edilmiştir. Kocası Nanna ile birlikte insanların şanslarını ve talihlerini belirlemektedirler. Nanna ile birlikte Ur'da ve Harran'da yer alan tapınaklarda tapınılmışlardır. Tanrıça Nirgal'in isminin zamanla Nikkal biçiminde de zikredildiği görülmüştür.¹¹⁰

¹⁰⁶ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.152.

¹⁰⁷ Altuncu, a.g.t., s.60.

¹⁰⁸ Altuncu, a.g.t., s.60.

¹⁰⁹ McCall, a.g.e, s.58.

¹¹⁰ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.156.

2.3.13. Ningirsu

İsminin anlamı “Girsu’nun Efendisi” olan Ningirsu Lagaş kentinin önemli tanrılarında biridir. Lagaş kralı Gudea ona E-ninnu adında yeni bir tapınak inşa ettirmiştir. Lagaş kentinin kaderini ellerinde bulunduran ve Lagaş kenti sakinlerinin yaşamlarına yön veren bir tanrı olduğuna inanılmıştır. Ningirsu bir taraftan savaşçı özellikleri ile dikkat çekerken bir yandan da tarım, ürünlerin bereketi, sulama kanallarının düzeninin sağlanması görevini üstlenmesi ve üretkenliği simgelemesiyle de dikkatleri üzerine çeken bir tanrı olmuştur. Tarım ve üretkenliğin Ningirsu’nun görev alanına girmesinden olsa gerek, saban ile özdeşleştirilmiştir.¹¹¹Ningirsu ile en dikkat çekici unsurlardan biri de meşhur Urugakina Kanunlarını onun yazdığının inanılmasıdır. Nitekim Urugakina *“Urugakina bu akti Ningirsu ile imzaladı.”* diyerek bu kanıyı desteklemiştir. Ancak zaman içerisinde mitlerde Ningirsu’nun adına daha az rastlanır olmuştur. Bu durum onun panteon içerisinde önemini giderek azaldığına işaret etmektedir.¹¹²

2.3.14. Nisaba

Sümer panteonu içerisinde kendisine yer bulabilmiş tanrılardan biri de Nisaba’dır. Nisaba yazı yazı tanrısı olarak bilinmesinin yanında buğday tarlalarına bereket dağıtan bir tanrıdır. Sümer dünyasında kil tabletlere yazı yazma işlevinde kullanıldığı için yazının önemi çok büyük olmuştur. Bu yüzden yazı tanrısı olarak bilinen Nisaba yazı yazma işlevinde otururken betimlenmiştir.¹¹³

2.3.15. İşkur

Sümerler’de fırtına tanrısı olarak tapınılmıştır. Aynı zamanda gök gürültüsü, fırtına, dolu yağışı, tufan gibi yıkıcı hava olayları ile ilişkilendirilmiştir. Fırtına tanrısı

¹¹¹ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.158.

¹¹² Altuncu, a.g.t., s.58.

¹¹³ Uncu, s.15,16.

olduğu için şimşek işareti onun simgesi olarak kabul görmüştür. İştur'u simgeleyen hayvanlar ise aslan-ejderha'dır.¹¹⁴

2.3.16. Dumuzi

Sümerler'de Dumuzi olarak, Samilerde ise Tammuz ismiyle tanınmıştır. Dumuzi toprak, bereket, çiftlik hayvanları ve bitkilerin tanrısı olarak panteonda yerini almıştır.¹¹⁵ Aynı zamanda İnanna ile yapmış olduğu evlilik, Mezopotamya'da kutsal evlilik ritüeli olarak büyük önem arz etmektedir. İnanna'nın yeraltı dünyasına ziyareti sırasında, Ereşkigal tarafından tutsak edilmesi ve yerine birini bularak serbest kalması hadisesinde, kendisinin yerine Dumuzi'yi yeraltı dünyasına gönderdiği ve onun ölümüne sebep olduğu düşünülmüştür. Bu hadise neticesinde yeraltına gönderilen Dumuzi, oranın yönetimiyle ilgilenen tanrılar arasında yer almaya başlamıştır.¹¹⁶

2.4. SAMİ KAVİMLER'DE TANRILAR

Sümerler'de olduğu gibi Sami kökenli kavimlerde de din son derece önemli olmuş ve hayatlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Aynı zamanda insanlar arasındaki güç dengesi de tanrıların önem derecelerinin değişmesine neden olabilmıştır. Babil devleti güçlendikçe Enlil'in yerini Marduk'un alması, Asur Devleti güçlendikçe tanrı Asur'un önem kazanması bu duruma örnek teşkil etmiştir. Sümerler zamanında binlerce tanrıya tapınılırken, Samilerde tanrı sayısında azalma olmuştur. Birbirine benzerlik gösteren tanrılar birleştirilmiş ve bazı tanrılar da gölgede kalıp unutulmuşlardır.¹¹⁷

Samiler Sümer tanrılarına tapınmaya devam etmişlerdir. Ancak Sümer teslisini (üçleme) oluşturan Enlil, Anu, ve Enki'nin yerini Samilerde Şamaş, Sin ve İştur'ın oluşturduğu üçlemeye bıraktığını görmekteyiz.¹¹⁸ Sami kavimlerde tıpkı Sümerler gibi insanların tanrılara hizmet etmek için yaratıldığına inanmışlardır. Bunun için tapınaklar

¹¹⁴ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.117,118.

¹¹⁵ Altuncu, a.g.t., s.62.

¹¹⁶Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.68.

¹¹⁷ Hrouda, a.g.e., s.119.

¹¹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, s.203,204.

inşa etmişler, sunular, kurbanlar sunmuşlardır. Sami kavimlerin inanç sisteminde de Sümer panteonunda görmüş olduğumuz hiyerarşik düzenin varlığını görmekteyiz. Çünkü bazı yerel tanrılara da tapınmanın yanında, daha önemli gördükleri tanrıları merkeze almışlar ve daha fazla ehemmiyet göstermişlerdir. Sami krallar da elde etmiş oldukları gücün ve başarıların tanrısal kökenli olduğuna inanmış ve saygı ve sevgilerini sunmuşlardır.¹¹⁹ Zaten Sami kökenli kavimlerin inanç ve kültüründe yoğun bir şekilde Sümer etkisinin yer aldığı görülmektedir. Sümerler ‘in tapınmış olduğu birçok tanrının sadece ismi değişmiştir. Örneğin, Sümer tanrısı An’ın ismi Anu olarak Sami kavimlerince yeniden isimlendirilmiştir. Ancak bazı tanrıların sadece ismi değişmekle kalmayıp, özellikleri birleştirilip yeni tanrıların da ortaya çıktığını görebilmekteyiz.¹²⁰

Anu: Sümerler’de “An” olan ve bir zamanlar panteonun en önemli tanrısı olan Anu, Sami kavimler tarafından da tapılmaya devam etmiştir. “Tanrıların Babası” veya “Cennetin Lordu” olarak tanımlanan gök tanrısı Anu’nun Sümerler zamanında yerini Enlil’e kaptırdığını ve giderek önemini kaybettiğini daha önce ifade etmiştik. Ancak Akkad, Asur ve Babil tabletlerinde adının geçmesi onun Sami kavimlerince hala önemini koruyan ve tapılmaya devam edilen bir tanrı olduğunu düşündürmüştür.¹²¹

Enlil: Sümerler’de rüzgâr tanrısı olarak tapınılan Enlil Sami kavimler tarafından da tapılmaya devam etmiştir. “Rüzgârın Efendisi” olarak tanımlanan Enlil’in kült merkezi Nippur, tapınağının adı ise Ekur’dur. Asur döneminde de Sümer panteonunda olduğu gibi “Tanrıların Babası” olarak yerini korumuştur. Ancak Babil’de Hammurabi döneminden sonra yerini Marduk’a kaptırmıştır.¹²²

Ea: Sümerler’de adı Enki olan bilgelik, deniz ve ırmak tanrısı Ea panteonda çok önemli bir yere sahiptir. Sami kavimlerine göre Ea dünyayı ve insanı yaratan

¹¹⁹ Ali Narçın, *A’dan Z’ye Asur*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.29,30.

¹²⁰ Uncu, a.g.t., s.16.

¹²¹ Narçın, a.g.e., s.59.

¹²² Ali Narçın, *Asur- Kent Krallığı*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017, s.103.

tanrıdır.¹²³Ea'nın düzenleme, düzenleme ve pratik işlerin başındaki tanrı olarak düşünülmüştür. Her zaman her işi pratik zekâsıyla çözmüş, karmaşık düzeneklerin başında işleyişi sağlamıştır. ¹²⁴Sümerler'de ki Enki'nin sadece isim değiştirerek, Ea ismini alması özelliklerini koruması sebebiyle daha önce ayrıntılı işlendiği için burada kısaca değinmeyi yeterli buluyoruz.

İştar: Sümerler 'in İnanna olarak tapıldığı aşk tanrıçasına Sami kavimler İştar adını vermişlerdir. Aşk tanrıçası olarak tapınılan İştar daha sonra savaşçıl özellikleri de bünyesinde toplamış ve diğer tanrıçaların yerini de kapmıştır. Sümer ve Sami tanrı ve tanrıçalarının özelliklerini bünyesinde barındıran İştar 'ın, hem erkeksi hem de dişil özellikler taşıdığı belirtilmiştir. Sümerler 'de bereketi, bolluğu, doğurganlığı ve güzelliği simgeleyen İştar, Sami kavimlere gelince savaşçıl özellikleri de kendinde toplamıştır. Savaşların kaderini onun tayin ettiğine inanılmıştır. Asur ve Babil devletlerinde İştar'ın savaşların kaderini tayin ettiği inancı gereği zaferlerini ona borçlu olduklarını düşünmüşlerdir. Ayrıca İştar 'ın hastalıklara şifa olduğuna inanmışlar ve bu kadar çok özellik ve görevi olan tanrıçaya derin bir sevgi ve saygı duymuşlardır. Sami kavimlerde de onun adına tapınaklar inşa edilmeye devam edilmiş ve Sümerler 'de başlayan ve İştar ile bütünleşen "Kutsal Evlilik Ritüeli" yerine getirilmeye devam edilmiştir.¹²⁵

Sin: Sümerler'de "Nanna" olarak isimlendirilen, Sami kavimlerinde "Sin" adını alan ay tanrısıdır. Eski Babil döneminde önemi artmakla birlikte panteonda diğer tanrıların gölgesinde kalmaktan kurtulamamış bir tanrıdır.¹²⁶

Ayrıca Sami panteonundaki Şamaş'ın Sümer tanrısı Utu'nun yerine geçmesi ancak aynı özellikleri taşımaya ve aynı görevleri üstlenmeye devam etmesi nedeniyle burada tekrar değinmeyi faydasız görüyoruz. Aynı durum Ölüler Diyarının yöneticileri

¹²³ Ali Narçın, *Sümer- Yazının Mucitleri*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017, s.105.

¹²⁴ Bottero, a.g.e., s.272.

¹²⁵ Yusuf Kılıç- Ebru Uncu, *Eski Mezopotamya İnanç Siteminin Yunanlılara Etkisi*, History Studies, Volume 3/1, 2011, s.187,188.

¹²⁶ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.153,154.

olan Ereškigal ve Nergal içinde geçerli olmuştur. Çünkü onlar aynı isimle tapınılmaya devam edilmiş, özelliklerini ve görevlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Şimdi Sümer panteonunda yer almayan, Sami kavimlerin tapmış oldukları tanrıları ayrıntılı olarak inceleyelim.

2.4.1. Marduk

Bir Sümer tanrısı olan Enki'nin oğlu olan Marduk, Hammurabi döneminde son derece önemli bir konuma gelmiştir. Marduk tarım ve verimlilik tanrısı olarak tapınılsa da onun panteondaki yeri ve görevi daha fazlasını ifade etmiştir. Marduk için “Güneşin Oğlu”, “Kosmos’un Kralı”, “Dünya’nın Efendisi” gibi yüceltici isimler takılmıştır. Bazı kaynaklarda “Etemenanki” olarak yer alan ve Babil Tapınağı olduğu düşünülen tapınakta Marduk için ritüeller düzenlenmiştir. Jüpiter ile özdeşleştirilen Marduk, aynı zamanda bereketi simgeleyen üçgen şekilli kürek biçiminde çapa ile betimlenmiştir.¹²⁷

Marduk ‘un kahramanlık öyküsü Enuma Eliş Destanında şöyle anlatılmıştır. Evrenin ilk yaratıcı tanrılarında olan Tiamat bir canavarlar ordusu kurmuş ve tanrıları yok etmeyi amaçlamıştır. Tanrılar telaşa kapılmış ve çareler aramaya başlamışlardır. Anu ve Ea savaşmayı denemişler ancak başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine Marduk ‘tan yardım istemişlerdir. Marduk bunun karşılığı olarak tanrıların başı olmayı ve kaderin iplerinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Böylece Tiamat ‘la aralarında amansız bir mücadele başlamıştır. Tiamat’ın gücü ara ara Marduk’u telaşa düşürse de onu yenmeyi başarmıştır. Kendisini yutmaya çalışan Tiamat’ı fırtınanın gücünü kullanarak yenebilmiştir. Tiamat’ı ikiye bölen Marduk, bir parçası ile gökyüzünü, diğer parçası ile de tanrılar için bir saray inşa etmiştir. Böylece dünyayı yaratan Marduk, tanrılara kurban sunması ve hizmet etmesi için Kingu’nun kanından insanı da yaratmıştır. Böylelikle Enlil ve Anu ona vermiş oldukları sözü tutmuşlar ve tanrı krallığı Marduk’a vermişlerdir. Sonuç olarak Marduk kahramanlığının karşılığını almış ve yüceltilmiştir.¹²⁸

Mezopotamya insanının inanç sistemi içinde yer alan en önemli ritüellerinden biri olan Akitu ritüelinin Marduk ‘un tapınağında başlaması, ritüel esnasında Marduk için ilahi ve duaların okunması ona duyulan derin saygının bir göstergesidir. Aynı

¹²⁷ Ali Narçın, *Babil-Babil’in Çocukları*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017, s.92, 93.

¹²⁸ Narçın, a.g.e., s.39.

zamanda ritüelde Marduk ve eşi Zarpantu 'ya övgülerin yapılması ve Marduk 'un kahramanlık öyküsünü anlatan Enuma Eliş'in okunmasının ritüelin bir parçası haline getirilmesi, onun ne derece önemli ve saygın bir tanrı olduğunu ortaya koymuştur. Ritüelin en önemli kısımlarından olan Marduk heykeli önünde kralın aşağılanması hadisesi de Marduk 'a duyulan derin saygının ve onun büyüklüğüne olan inancın göstergesi olmuştur.¹²⁹

2.4.2. Nabu

Babil'de Neba adıyla da tapınılan tanrının sanat ve sanatçıyı koruduğuna inanılmıştır. Nabu kültürün yayılmasını sağlamış ve yazının koruyucu tanrısı olmuştur. Asurlular Nabu adına Ninova 'da tapınak inşa etmişlerdir. Karısı Taşmetu ve ailesi ile birlikte tapınaklarda yaşadığına inanan Mezopotamya halkı onlar için tapınakları özenle inşa etmiş, bakımını yapmış ve hürmetlerini sunmuşlardır. Nabu'yu yüceltmek ve saygı göstermek için yapılmış olan bu tapınaklar bağımsız mimari özellikler taşıması bakımından önem taşımaktadır. Krallar Nabu'nun gücünü temsil edebilmek için adının önüne onun ismini eklemişlerdir.¹³⁰

Nabu yazıyla özdeşleştirilmiş bir tanrı olmuştur. Bilgilerin yayılmasında yazının işlevi tartışmasız çok önemlidir. Bu nedenle yazıyla özdeşleşmiş olan Nabu bilgilerin yayılmasına olan katkısından dolayı zaman içinde bilgelik tanrısı olan Ea'ya katılmıştır. Marduk'un oğlu olan Nabu zamanla Babil'in en önemli tanrıları arasında yerini almıştır. Yeni yıl törenlerinde babası olan Marduk'u ziyaret etmesi için Babil'e getirilmiştir. Asur döneminde de önemini korumuştur. Nabu Merkür gezegeni ile özdeşleştirilmiştir. Simgesi ise kama olup, çoğunlukla elinde kama ile yılan-ejderhaya binmiş olarak tasvir edilmiştir. Nabu Mezopotamya coğrafyasında geniş bir alana yayılmış ve hatta Yunan tanrısı Apollon ile özdeşleştirilmiştir.¹³¹

2.4.3. Asur

Asur devletinin en önemli tanrısıdır. Asur devletinin Babil'i ele geçirmesi ile birlikte Babil'in önemli tanrısı Marduk 'un özelliklerini Asur devralmıştır. Enuma Eliş Destanının Asur versiyonunda Tiamat 'ı yenerek tanrıları ve dünyayı kurtaran Marduk

¹²⁹ Demirci, a.g.e., s.63-66.

¹³⁰ Narçın, a.g.e., s.97.

¹³¹ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s.151, 152.

değil Asur'dur. Tanrılar gücünü ve krallığını meşrulaştırmak için onun adını ön ad olarak kullanmışlardır. Asur kanatlı bir güneş kursu içinde ve elinde yay ile resmedilmiştir. Bu semboller onun savaş ve fırtına tanrısı olarak tapınıldığının göstergesi olmuştur.¹³²Dicle kıyısında yer alan ve “Kâinatın Evi” anlamını taşıyan, “Eşarra” adında tapınağı ön plana çıkmıştır.¹³³

Asur devletinin gücüyle bağlantılı olarak tanrı Asur 'un da etki alanı genişlemiş ve gücü artmıştır. M.Ö. 1300 yıllarında Asur 'u tanrıların lideri konumuna getirmek için Sümer tanrısı Enlil ile özdeşleştirme çabaları dikkat çekmiştir. Asur hükümdarı II. Sargon döneminde Babil Yaratılış Destanında Anu 'nun babası olan Anşar ile özdeşleştirildiği de görülmüştür. Böylece evrenin yaratılışından beri varlığını sürdüren ve tapınılan bir tanrı olduğunun düşünülmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Asur devletinin en önemli tanrısı olması bakımından diğer tanrıların sıfat ve özelliklerinin ona aktarılmasına ve Asur devletinde büyük saygı görmesine rağmen kendine has özelliği bulunmayan, sönük bir tanrı olarak varlığını sürdürmüştür. Ayrıca etki alanı sınırlı olmuş, Asur'daki değeri ve önemi diğer medeniyetlere yayılmamıştır.¹³⁴

2.4.4. Adad

Akkad 'da fırtına tanrısı olarak tapınılan Adad'a bazı Sami kavimlerin “Hadad” ismini verdikleri görülmüştür. Nuh tufanı hadisesinde Adad 'ın fırtınalar ile gürlediği anlatılmıştır. Bazı kaynaklarda Adad boğa ile betimlenmiştir. Bir Asur kralı yazdırmış olduğu yazıtta Adad'la ilgili olarak şu ifadeler yer vermiştir. “...*Düşman ülkelerine yıkım yağdıran ölüm, felaket, yıkıntı saçan kudretli Adad...*”. Görüldüğü üzere fırtına tanrısı olması sebebiyle olsa gerek insanlar onun ölüm yıkım ve felaket getirdiğine inanmışlardır. Onun gücünün farkında olan krallar otoritelerini güçlendirmek için Adad'ın adını isimlerinin önünde kullanmışlardır.¹³⁵

¹³².Demirci, a.g.e., s.34.

¹³³ Ali Narçın, *Asur -Kent Krallığı*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017, s.64.

¹³⁴ Jeremy Black, Anthony Green, a.g.e., s. 42.

¹³⁵ Ali Narçın, *A'dan Z'ye Asur*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.35,36.

2.4.5. Amurru

Mezopotamya bölgesinde “ Dağların ve Göçebe İnsanların Tanrısı” olarak tapınılmıştır. Amurru ’nun çok güçlü bir tanrı olduğuna inanılmış ve yeryüzündeki kentleri yok etmesinden korkulmuştur. Orta çıkan fırtınalar ile Amurru ‘nun insanlara tehditler savurduğu sanılmıştır. Sanatta Amurru kanca veya uzun bir kama taşırken ve uzun etekli bir elbise ile betimlenmiştir. Bazen ceylanla betimlendiği de görülmüştür.¹³⁶

2.4.6. Mamu

Eski Mezopotamya inancı içerisinde rüyalar çok önemli bir yere sahip olmuştur. Asur devleti tarafından rüya tanrısı olarak tapınılan Mamu’ da bu sebepten önemlidir. Mamu’nun kültü Mezopotamya’da yayılmış ve geniş coğrafyalarda tapınılmaya başlanmıştır. Balavat (İmdur-Enlil) adlı tapınak Mamu için inşa edilmiş önemli bir tapınaktır. Ayrıca onun adına yapılmış olan birçok tapınakta yer alan kabartmaların güzelliği ve ihtişamı dillerden düşmemiş, Mezopotamya’da yayılmıştır. Böylece Mamu’nun da namı yayılmış ve ona duyulan sevgi ve saygı artmıştır.¹³⁷

¹³⁶ Ali Narçın, *Sümer Yazının Mucitleri*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017, s.89.

¹³⁷ Ali Narçın, *Asur Kent Krallığı*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. ESKİ MEZOPOTAMYA İNANÇLARININ TEK TANRILI DİNLERE YANSIMASI

Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan eski Mezopotamya insanının dinleri bazı konularda benzerlikler taşımaktadır. Çalışmamızın bu kısmında bu benzerlikler ve yansımaları yer verilecektir. Konu işlenirken dini inançlar içinde en önemli görülen unsurlara yer verilmeye çalışılmıştır.

Evrenin yaratılışı konusu her zaman insanoğlunun merakını uyandıran bir konu olmuştur. Evrenin yaratılışı konusu gerek Mezopotamya din sisteminde gerekse tek tanrılı dinlerde çok önemli bir yere sahip olmuş ve üstünde durulmuştur. Evrenin yaratılışı Sümer kaynaklarında şu şekilde yer almıştır:

“ Gök yerden uzaklaştıktan sonra,

Yer gökten ayrıldıktan sonra,

...

Gökyüzünü ve yeryüzünü planladılar.

Anu gökyüzünü dölediğinde

Ve Ea yeryüzünü kurduğunda...”

Kur'an-ı Kerim'de ise yaratılış konusu şu ayetle anlatılmıştır. “ *O nankörler görmediler mi ki göklerle yerler birleşti. Biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık.*” Tevrat'ta ise “*Allah Gökleri ve yeri yarattı.*” Şeklinde yaratılış konusuna yer verilmiştir. Görüldüğü gibi hem Mezopotamya kökenli çok tanrılı inanç sistemini yansıtan kaynaklarda, hem de tek tanrı inancına sahip olan semavi dinlere ait kaynaklarda ortak olarak yaratılışın yer ve göğün ayrılmasıyla başladığına işaret eden ifadeler yer almıştır. Evrenin bir parçası olan suların ayrılması da yine bütün kaynaklarda yer alan yaratılışın bir parçasıdır. Hem Mezopotamya kaynakları hem de tek tanrılı dinlere ait ilahi kaynaklar genel olarak evrenin ilk olarak su kütlelerinin oluşmasıyla başlayan yaratılış sürecini, kara kütlelerinin oluşumunun izlenmesi ve ardından gök ve yerin ayrılışıyla devam ettiğini göstermiştir. Daha sonra gök cisimleri,

bitki ve hayvan çeşitleri ve insanın yaratılması ile birlikte evrenin yaratılış süreci tamamlanmıştır.¹³⁸

Şimdi de insanın yaratılması hadisesine bakacak olursak; Enki-Ninhursag Mitinde tanrıların insanı “deniz dibindeki kilden” yarattığı anlatılmıştır.¹³⁹ Babil’in Yaratılış Destanı olan Enuma Eliş’te insanın yaratılışını Marduk’un;

“ ...

Kan yaratacağım ve kemikler de,

İlk insanı yaratayım: İnsan olsun adı.

... ”¹⁴⁰

Sözleri açıklığa kavuşturmuştur. Tanrı Marduk ’un sözlerinden olmak üzere insan kan ve kemikten yaratılmıştır. Bu hadise Kur’an’da: “*İnsan neden yaratıldığına baksın: Atılan bir sudan yaratıldı. Bel ve kaburga kemikleri arasından çıkan (bir sudan).*” şeklinde yer almıştır. Burada bahsedilen su kandır. Görüldüğü üzere Enuma Eliş ile Kur’an’ın insanın yaratılışına dair vermiş olduğu bilgiler örtüşmektedir.¹⁴¹ Burada ele alınması gereken diğer bir önemli konuda ilk kadının yaratılmasıdır. Kitab-ı Mukaddes’te “ Bütün Yaşayanların Anası” kabul edilen Havva, Âdem ’in kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Sümerler’in Dilmun şiiirinde Enki’nin hasta organlarından biri de kaburga kemiğidir. Tanrılar Enki’nin hasta olan kaburgasını iyileştirmek için Nin-ti “Kaburga Kemiği Hanımı” adında bir tanrıça yaratmışlardır.¹⁴²Buradaki kaburga kemiği ayrıntısı tesadüfi değildir ve bu durumda bize tek tanrılı dinlerdeki Mezopotamya inançlarının yansımalarını gösterir diyebiliriz.

Bir başka benzerlikte Sümerler ’in ana tanrıçası olan Ninhursag ’ın tanrıların cennetinde yetiştirmiş olduğu sekiz bitkinin Enki tarafından yenmesi üzerine lanete uğramasıdır. Aynı durum Âdem ile Havva’nın yenilmesi yasak olan bilgi ağacının meyvesinden yemesi üzerine cennetten kovulmasına neden olmasına neden olmuştur.

¹³⁸ Vahdettin Aygün, , *Eski Mezopotamya Kavimlerinde Yaratılış*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.E.Ü.S.B.E., Kırşehir, 2015, s.32-37.

¹³⁹ Kramer, a.g.e., 198.

¹⁴⁰ McCall, a.g.e., s.89.

¹⁴¹ Aygün, a.g.t., s.42,43

¹⁴² Kramer, a.g.e., s.198.

Bu iki olayda da yenilmemesi gereken bir şeyin yenmesi üzerine lanetlenmeleri bakımından önemli oranda benzerlik göstermektedir. Bu olay sonucu Enki sağlığının bozulması ile cezalandırılırken, Havva hem cennetten kovulmuş hem de tüm kadınların anası olduğu için onunla birlikte tüm kadınlar, zahmetli bir hamilelik ve zor bir doğum ile cezalandırılmışlardır.¹⁴³

Ölümden sonraki yaşam konusunda Kur'an-ı Kerim'de Rad Suresi 35. Ayette “*Takva sahiplerine vadedilen cennetin misali şöyledir: Altından ırmaklar akar, yemişleri devamlıdır, gölgesi de... işte bu takva yolunu tutanların akıbetidir. Kâfirlerin sonu ise ateştir.*” şeklinde yer almıştır. Burada iki farklı son insanları beklemektedir. Biri ırmakların aktığı, çeşit çeşit meyvelerin olduğu, gölgelik ve serin olan cennet olarak adlandırılan yerdir. Buraya tanrının buyruklarını yerine getiren, iyi kimselerin gideceğine işaret edilmiştir. Kur'an'da iyi insanların ebedi olarak yaşayacağı yer olarak anlatılan cennet, Sümerler'in “*Dilmun*” adını verdiği cennet tasfiri ile büyük benzerlikler taşımaktadır. “*Dilmun “saf”, “temiz” ve parlak bir ülke ne hastalığın ne de ölümün bilinmediği bir “yaşayanlar” diyarındır.*”¹⁴⁴ Burada bahsedilen cennet insanların değil tanrılara ait olsa bile, tek tanrılı dinlerdeki cennetin nasıl bir yer olduğu konusunda büyük benzerlikler taşıdığını söylememiz mümkündür. Kötü insanların gideceği yer olarak bahsedilen cehennem ise, tek tanrılı dinlerde burası hakkında geniş bilgiler yer almıştır. Mezopotamya insanının ise insanların öldükleri zaman gidecekleri yer olarak inandıkları Ölüler Diyarı için karanlık, kasvetli ve bulanık bir tablo çizdiğini daha önce belirtmiştik. Tek tanrılı dinlerde yer alan cehennem tasvirleri şu şekildedir. Matta 25/41'de “... *İblisler ve melekleri için hazırlanmış sonsuz ateşe gidin!*.” ve Matta 13/41/42'de “... *kötülük yapan herkesi... kızgın fırına atacaklar. Orada ağlayış ve diş gıcirtısı olacaktır.*” şeklinde anlatılmıştır. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'da ise cehennem ayetlerine örnekler şunlardır. Al-i İmran Suresi 131. ayette “*Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının.*”, A'raf Suresi 40 ve 41. ayetlerde ise “*Orada cehennemde ateşten bir yatak, üstlerine de (ateşten) örtüler vardır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız.*” ve Mü'min Suresi 71. ayette cehennem ile ilgili, “*O gün onlar cehennem ateşine itilip kakılacaklardır.*” ifadeleri yer almıştır. Kur'an'da cehennemle ilgili ayetler çok olduğu için daha örnekler çoğaltılabilir ancak konu dışına çıkmamak

¹⁴³ Kramer, a.g.e., s.196,197.

¹⁴⁴ Kramer, a.g.e., s.196,197.

adına bu kadar örnek üzerinden konuya açıklık getirmenin yerinde olacağı kasnısındaız. Bakıldığı zaman eski Mezopotamya insanının öbür dünya ile ilgili çizmiş olduğu karamsar tablo, fazlasıyla tek tanrılı dinlerde de mevcuttur. Ancak bu karanlık tablo kötülük yapan insanlar için çizilmiştir. Örnekleri değerlendirdiğimiz zaman gerek İncil’de, gerekse Kur’an’da tanrının isteklerini yerine getirmemiş, onun istediği gibi bir kul olamamış ve kötü davranışlarda bulunmuş olan insanları ateş ve ıstırap dolu bir öte dünya beklemektedir.

Bu konuyu incelerken ele alınması gereken en önemli konulardan biri de şüphesiz tufan olayıdır. Çünkü tufan olayı hem Mezopotamya dinlerinde yer almış, hem Semavi dinlerde yer almış hem de arkeolojik kalıntılar ile de desteklenmiştir. I. Uruk Sülalesinin 5. Kralı olan Gilgamiş’in hayatını konu alan Gilgamiş Destanı’nın 11. tabletinde tufan hadisesi tüm çıplaklığıyla anlatılmıştır. Şuruppak kentinin 10. kralı Udnapiştim zamanında korkunç bir sel felaketinin yaşandığını ve dünyayı derinden etkilediğini destan bizlere anlatmıştır.¹⁴⁵

Tufan hadisesi Gilgamiş Destanı’nda şöyle anlatılmıştır. Tanrılar insanları yok etmek için büyük bir sel göndermeye karar vermişlerdir. Ancak tanrı Ea diğer tanrılardan ayrı hareket etmiş ve hadiseyi Udnapiştim’e haber vermiştir. Ondandır bir gemi yapmasını ve her hayvandan gemiye almasını istemiştir. Udnapiştim Ea’nın dediklerini uygulamış ve felaketi atlattır. Destan felaketin altı gün yedi gece boyunca devam ettiğini sonra dindiğini belirtmiştir.¹⁴⁶Bir Sümer metninde de tufan olayı şöyle anlatılmaktadır.

“Tüm fırtınalar, son derece güçlü, tek bir fırtına gibi saldırıya geçti,

Aynı zamanda, sel kült merkezlerinin altını üstüne getirir.

Yedi gün ve yedi gece sürdükten sonra

Tufan ülkenin altını üstüne getirdi,

(Ve)büyük suların üzerindeki

Fırtınalar koca kayığı bir o yana bir bu yana salladı durdu.

¹⁴⁵ Memiş, a.g.e., s.34,35.

¹⁴⁶ McCall, a.g.e., s.73,74.

Göklere ve yere ışık saçan(Güneş tanrısı) Utugöründü,

Ziusudra dev gemiden bir pencere açtı.

Kahraman Utu ışınlarını dev kayığın içine getirdi.

Kral Ziusudra,

Utu'nun önünde yerlere kapandı.

Kral bir öküz öldürür ve bir koyun boğazlar."¹⁴⁷

Arthasis Destanı da tufan hakkında bilgi veren bir başka kaynaktır. Daha önce yaratılış konusunu işlerken belirtmiş olduğumuz üzere tanrılar insanların gürültülerinden rahatsız olmuşlar ve onları yok etmek için tufanı yollamışlardır. Arthasis Destanı'nda da tufan yedi gün, yedi gece sürmüştür. Tıpkı Gılgamış Destanı'nda olduğu gibi bu destanda da tanrı Enki tanrılarının bu kararını Arthasis'e haber vermiş ve gemi yapmasını istemiştir.¹⁴⁸

Babilli tarihçi Berossus' ta tufan olayını kısaca şöyle anlatmıştır. İnsanlar tanrılara karşı saygısızlık yapıp, adaklarını adamayı bırakınca tanrılar kızarak insanları yok etmeye karar verirler. Şuruppak kralı Ksisutros zamanında yaşanmış olan tufan hadisesinin bu kaynaktaki kahramanı da Ksisutros'tur. Burada Ksisutros'a olayı haber veren ve gemi yapmasını isteyen tanrı Gronus'tur. Gronus'un isteği üzerine Ksisutros bir gemi yaparak yakınlarını gemiye alır ve böylece tufanı atlattılar. Diğer kaynaklarda olduğu gibi burada da tufanın bitip bitmediğini anlamak için kuşlar gönderilmiştir. Berossus'un anlattığı şekilde de tufan hadisesinin sonunda tanrılara adaklar adanmıştır.¹⁴⁹

Mezopotamya inançlarında olduğu gibi Semavi dinlerde de insanların yapmış oldukları kötülüklerin ve tanrıya itaatsizliğin cezası olarak tufanın gönderildiği belirtilmiştir. Tevrat'ta insanların kötülükleri karşısında cezalandırılmaları gerektiğine karar vererek tufanı gönderdiği anlatılır. Ancak Nuh'un günahsız olduğunu düşünür ve

¹⁴⁷Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi- Mezopotamta Mısır Filistin Hitit Musevihristiyan Mitoslar*, (çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.32.

¹⁴⁸Engin Eroğlu, *Kutsal Kitaplardaki Tufan Olayı'nın Tarihi Temelleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),G.Ü.S.B.E., Ankara, 2007, s.76-78.

¹⁴⁹ Eroğlu, a.g.t., s.80,81.

Nuh ve ailesinin tufandan etkilenmesini istemez. Tufan olayı başlamadan önce olayı haber verir ve bir gemi yapmasını ister. Bunun üzerine Nuh istenilen gemiyi inşa eder ve tufandan kurtulur.¹⁵⁰ Aynı zamanda her hayvan neslinden birer tane gemiye alınmış ve böylece hayvan neslinin de yok olması Nuh peygamber tarafından engellenmiştir.¹⁵¹

Nuh tufanı Kur'an'da Hz. Nuh'un kavmini Allah'a kulluğa çağırması ve onların bu durumu kabul etmemeleri üzerine ceza olarak gönderildiği belirtilmiştir. Nuh kendisine emredildiği üzere bir gemi inşa etmiştir. İnançlı olan insanlar bu gemide tufandan kurtulurken, inanmayanlar boğulmuşlardır.¹⁵² Bu hadise Kur'an-ı Kerim Hûd Suresi 40. ayette şöyle anlatılmıştır: *“Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nuh'a dedik ki: “ Her türden (hayvan) birer çift ile -daha önce hakkında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!” zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti.”* Tufan hadisesinin bitmesi de Hûd Suresi 44. ayette *“Sonra “Ey toprak suyunu yut! Ey gök sende tut!” denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cudi'nin üzerine oturdu; “Zalimlerin topunun canı cehenneme!” denildi.”* Şeklinde anlatılmıştır. Ayrıca Ankebut Suresi 14. ve 15. ayetlerde *“ Vaktiyle biz Nuh'u kendi kavmine resul olarak göndermiştik. Nuh bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tufan yakaladı. Fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık.”* şeklinde yer almıştır.

Görüldüğü gibi tufan hadisesi hem Mezopotamya inanç sisteminde hem de Semavi dinlerde geniş bir yer kaplamıştır. Tüm kaynaklarda ufak tefek farklar dışında hemen hemen aynı şekilde anlatıldığını vermiş olduğumuz örneklere dayanarak söyleyebiliriz. Sümer ve Sami dinlerinde yer alan tufan mitinin, tek tanrılı dinlere de geçtiği görülmüştür.¹⁵³ Zaten tüm kaynakların vermiş olduğu bilgileri incelediğimizde, insanların yapmış oldukları kötülöklere karşılık olarak tufanın gönderilmiş olduğunu görüyoruz. Hadisenin kahramanı olan Nuh'un kaynaklarda farklı şekillerde yer almış olsa da kişisel özellikleri, günahsız oluşu ve tufanı atlattığı olması tüm kaynakların

¹⁵⁰ Yüksel Göğebakan, *İnanç Sistemleri İçerisinde Yer Alan Tufan Miti ve Bunun Resim Sanatına Yansımaları*, Aralık, 2016, s.59.

¹⁵¹ Eroğlu, a.g.t., s.105.

¹⁵² <http://islam.ansiklopedisi.org.tr/tufan>

¹⁵³ Ali Hilmi Ömer, *Tufan Hikâyesi*, Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 1. Teşrin, 23. sayı, İstanbul, 1932, s.54.

vermiş olduğu ortak bilgiler arasındadır. En göze çarpan ortaklık ise geminin yapılması isteğinin tanrılar tarafından kendisine iletilmiş olması ve Nuh'un bu emri yerine getirerek hadiseyi sağ olarak atlatmasıdır. Gemiye hayvan soylarından birer çift alınmasının istenmesi ve uygulanması da yine verilmiş olan ortak bilgiler arasındadır. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadar örneklendirmenin çalışmamız için yeterli olduğu kanaatindeyiz. Bu yüzden konuyu sonuca bağlamanın yerinde olacağını düşünüyoruz. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi ve örnekler ışığında tek tanrılı dinlerden binlerce yıl önce yaşanmış olan Sümer ve Sami kavimlerin dinlerinin tek tanrılı dinlere olan yansımalarını görmekteyiz.

Tufan hadisesi arkeolojik kalıntılar ile de desteklenmiş ve insanlığı derinden etkilemiş önemli bir olaydır. Sir Leonard Woolley yapmış olduğu Ur kazısında 3 metre kalınlığında temiz kum tabakası ile karşılaşmış ve bunun tufanın izleri olduğunu belirtmiştir. Mezopotamya'nın tamamında ve Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da da tufanın izlerini bulmuştur.¹⁵⁴ Böylece hem çok tanrılı Mezopotamya dinlerinde hem de tek tanrılı dinlerde yer alan tufan olayı arkeolojik olarak da kanıtlanmıştır.

Ele alınması gereken bir başka konu ise ibadet yerleridir. Sümerler 'de "tanrılara ait ev" anlamında kullanılan "egal" kelimesi ibadet yeri olan tapınakları tanımlamak için kullanılmış bir sözcüktür. Tevrat'ta bahsi geçen ve Kudüs'teki tapınağı işaret etmek için kullanılan "hekal" kelimesinin de Sümer kökenli "egal" den türediği düşünülmektedir. Eski Ahit'te yer alan Süleyman Tapınağının Sümer tapınak mimarisi izlerini taşıması da önemli detaylardan biridir.¹⁵⁵ Aynı zamanda yüksek tepeler üzerine yapılan bu tapınakların tanrıya giden yolu temsil etmesi yönünden İslam dinindeki minareler ile benzerlik taşıdığı görülmüştür.¹⁵⁶ Tapınakların en ünlüsü ve gösterişlisi olan Babil Zigguratının Tevrat'ta bahsi geçen Babil Kulesini işaret etmesi ve Hz. Yakub'un rüyasında görmüş olduğu "tanrıya çıkan merdiven" kavramının zigguratların mimari yapısı ile örtüşmesi de ibadet yerlerindeki yansımalara örnek olarak verilebilir.¹⁵⁷ Yukarıda bahsi geçen "egal" sözcüğünün "tanrılara ait ev" anlamını taşıması ve tapınakların tanrıların ikamet alanları olarak görülmesi de önemli

¹⁵⁴ Memiş, a.g.e., s.35,36.

¹⁵⁵ Demirci, a.g.e., s.84,85.

¹⁵⁶ Memiş, a.g.e., s.202.

¹⁵⁷ Demirci, a.g.e., s.88,89.

detaylardandır. Çünkü bu inanç günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Birçoğumuz İslam dininin ibadet merkezlerinden olan cami ve mescitler için “Allah’ın Evi” ifadesinin kullanıldığına şahit olmuşuzdur. Belki de bu inançtan olsa gerek camilerin bakım ve temizliği titizlikle yapılır ve insanlar bunu yapmak için adeta yarış halindedir. Çünkü camilerin temizlik ve bakımın yapılmasının mükâfatının çok olacağı inancı yaygındır. Çalışmamızın tapınakları ve ritüelleri anlattığımız bölümlerinde Mezopotamya insanının da bu konuda ne kadar özenli ve titiz davrandığını belirtmiştik. Ayrıca Mezopotamya dinleri içinde büyük yere sahip olan birçok ritüelin içinde tapınakların bakımının yapılması ve tapınak temizliği yer almıştır.

SONUÇ

Mezopotamya Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgeyi tanımlamak için kullanılmış olan bir isimdir. Bu bölgeye farklı milletler farklı isimler vermişlerdir. Verimli topraklara sahip ve uygun coğrafi şartlar taşıyan bölgeler her zaman milletlerin dikkatini çekmiştir. Mezopotamya 'da verimli topraklarıyla, ılıman iklim özellikleriyle ve sahip olduğu Fırat ve Dicle nehirlerinin sağlamış olduğu imkânlarla milletlerin dikkatini üzerinde toplamıştır. Bu nedenle de sürekli olarak istilalara maruz kalmıştır. Bu istilalar sonucunda bölgede uzun ömürlü devletler kurulamamış ve bölge sakinleri sürekli değişmiştir. Bu değişim de bölgenin farklı zamanlarda farklı isimlerle anılmasını açıklamaktadır.

Mezopotamya'nın taşıdığı olduğu olumlu coğrafi şartlar ile birçok kavmi cezbediğini daha önce belirtmiştik. Bu cazibeye kapılan milletlerden biri de Sümerler 'dir. MÖ. 3500'lerde Sümerler 'in Mezopotamya'ya gelip yerleşmesinden önce de burada yaşayan kavimlerin olduğunu arkeolojik kalıntılar gösterse de yazılı bir kültüre sahip olmadıkları için haklarında çok fazla bilgi sahibi olamıyoruz. MÖ. 3500'lerde Sümerler Mezopotamya'nın bataklık bölgesine gelmiş ve buradaki bataklıkları kurularak Ur, Uruk, Kiş, Lagaş, Şuruppak, Eridu gibi birçok şehir devleti kurmuşlardır. yüksek bir medeniyete sahip olan Sümerler Mezopotamya'da birçok yeniliğin öncüsü olmuşlardır. Yaşanmakta olan köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürmüşler ve buranın bir medeniyet merkezi olarak anılmasını sağlamışlardır. Sümerler 'in dünya medeniyetine en büyük katkısı şüphesiz kültürlerinin yayılmasını ve aktarılmasını sağlayan yazıyı keşfetmeleridir. MÖ. 3200'lerde yazıyı keşfetmeleri sayesinde onlar ve onlardan sonra dünyada var olan birçok medeniyet hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu konuda Sümerler 'e çok şey borçluyuz.

Orta Asya gibi dağlık bir bölgeden göç ederek, düz ovalarla kaplı olan Mezopotamya' ya gelen Sümerler inançlarının ve alışkanlıklarının gereği olarak yığma tepeler yaparak, tapınaklarını bu tepeler üzerine inşa etmişlerdir. Çok tanrılı bir inanca sahip olan Sümerler, Mezopotamya'da kurmuş oldukları her şehre bu tapınaklardan inşa etmişlerdir. Çünkü her şehrin koruyucu bir tanrısı olduğu inancına sahiptirler. Mezopotamya insanı Hiyerarşik bir düzene sahip olan panteonda, birbirinden önem ve

derece olarak farklı binlerce tanrının olduğuna inanmıştır. Panteondaki bu hiyerarşik düzen tapınaklara da yansımıştır. Daha önemli ve daha yüksek dereceye sahip gördükleri ilahları memnun etmek için daha gösterişli tapınaklar inşa etmişleridir. Bu tapınaklarda yüzlerce personel işlerini titizlikle sürdürmüştür. Tanrıya giden yolu temsil eden tapınaklarda tanrıların gönlünü hoş tutmak, kendi isteklerini tanrılara iletmek ve tanrıların gazabından korunmak için dua ve ritüellere çok önem verilmiş ve dikkatle yerine getirilmiştir. Gün içerisinde yerine getirilmesi gereken ritüeller olduğu gibi aylık ve yıllık yapılması gereken ritüellerde mevcuttur.

Tanrıların nasıl varlıklar olduğu konusuna gelince, Mezopotamya insanı tanrıları görünüş olarak insan biçimli hayal etmiştir. Ancak tanrılar insanlardan daha güçlü, ölümsüz ve insaüstü varlıklardır. Tanrıların da insanlar gibi yiyip içtiğine, evlenip yuva kurduğuna, çocuk sahibi olduğuna, giyinip süslendiğine inanmışlardır. Tanrılarında ihtiyaçları olduğuna inanıldığı için onları rahat ettirmek için sunular sunmayı ve ritüellerde onların ihtiyaçlarına yönelik şeyler yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Sadece tanrılara değil onların heykellerine de aynı saygı ve ehemmiyeti göstermişlerdir.

Mezopotamya inanç sisteminde ölümden sonraki yaşama yer verilmiştir. Ölen insanların gittiğine inandıkları yer olan “ölüler diyarı” için karamsar bir görüşe sahip olan Mezopotamyalılar ölen yakınlarını da rahat ettirme çabasına girmişlerdir. Bazı mitlerde ölülerin kaldırılması ile ilgili tehditlerin yer almasına bakılırsa onlardan korktukları da açıktır. İkramlarında, dualarında ve ritüellerinde ölmüş olan kimseleri unutmamaları ve onları da dâhil etmelerinin sebepleri yukarıda saymış olduğumuz nedenler olmalıdır.

Mezopotamya dini inancı içerisinde yer alan unsurların mimarının Sümerler olduğunu ve onlardan Sami kavimlere geçtiğini söyleyebiliriz. Samiler 'in Sümer tanrılarında Sami isimler vererek tapmaya devam ettikleri görülmüştür. Bazı yeni tanrıları panteona dahil etseler de Sümer geleneğinin derin izlerini taşıyan bir dinin hüküm sürdüğü açıktır. Sümer zamanında yapılan ritüeller, tapınaklar, kurban ve sunular gibi birçok dini unsur çok az değişikliğe uğrayarak yaşamaya devam etmiştir. Zaten Mezopotamya inanç sistemini birbirinden kesin çizgiler ile ayırmak mümkün değildir. Birbirini tamamlayan, etkileyen ve süregelen inanç sistemini bir bütün olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Yazılı kültüre sahip olmadıkları için Sümer öncesi

toplulukların bu inanç sisteminde payı olup olmadığını net bilemiyoruz. Ancak tarih boyunca toplumlar ve kültürler arasında etkileşim kaçınılmaz olmuştur.

Oluşumunda Sümerler 'in büyük payı olan ve devamını Samiler 'in sürdürmüş olduğu Mezopotamya dini inanışları ile tek tanrılı dinlerin de birçok yönden benzer yönünün olduğu görülmüştür. Çok tanrılı bir dini inanca sahip olmalarına rağmen zaman zaman tek tanrı eğilimi göstermeleri, öldükten sonra da bir hayatın var olduğuna inanmaları, benzerlikler arasındadır. Nuh tufanı gibi Semavi dinlerde büyük bir yere sahip olan bir olayın, Sümer ve Sami inançları içinde de önemli bir yer tutması ve bu olayın bütün kaynaklarda benzer şekilde yer alması, konuyu aydınlatan önemli örneklerden olmasını sağlamıştır. İslam dininin ibadet merkezi olan camiler ile tapınakların mimari yapı özellikleri ve tanrıya giden yol olarak görülmesi de bu inanışların tek tanrılı dinlere olan yansımalarına verilebilecek örneklerdendir. Sonuç olarak Mezopotamya'da doğmuş ve varlığını sürdürmüş olan bu inanç sisteminin, kendisinden yıllar sonra ortaya çıkmış olan tek tanrılı dinlerde dahi izlerini görmek mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Altuncu, Abdullah, *Sümerler 'in Dini Tarihi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2011, s:50
2. Aygün, Vahdettin, *Eski Mezopotamya Kavimlerinde Yaratılış*,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2015.
3. Black, Jeremy-Green, Anthony, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2003.
4. Bottero, Jean, *Mezopotamya- Yazı, Akıl ve Tanrılar*, 2. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2012.
5. Crawford, Harriet, *Sümer ve Sümerler*,(Çev. Nihal Uzan), 3. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2015.
6. Çığ, M. İlmiye, *İnanna'nın Aşkı*, 6. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
7. Çığ, M. İlmiye, *Sümerlerde Tufan Tufanda Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
8. Demirci, Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013.
9. Eroğlu, Engin, *Kutsal Kitaplardaki Tufan Olayı'nın Tarihi Temelleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s:59.
10. Gögebakan Yüksel, *İnanç Sistemleri İçerisinde Yer Alan Tufan Miti ve Bunun Resim Sanatına Yansımaları*, Aralık, 2016, s.59.
11. Gündüz, Altay, *Mezopotamya ve Mısır*, Büke Yayınları, İstanbul, 2002.
12. Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi- Mezopotamya Mısır Filistin Hitit MuseviHristiyan Mitoslar*, (çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
13. Hrouda, Barthel, *Mezopotamya*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
14. <http://islam.ansiklopedisi.org.tr/tufan>.
15. Kılıç, Yusuf- Uncu, Ebru, *Eski Mezopotamya İnanç Siteminin Yunanlılara Etkisi*, History Studies, Volume3/1, 2011.

16. Koroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2006.
17. Kramer, Samuel, *Sümerler*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2016.
18. Kramer, Samuel, *Sümer Mitolojisi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2014.
19. Kramer, Samuel, *Sümerler 'in Kurnaz Tanrısı Enki*, (çev: Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
20. McCall, Henrietta, *Mezopotamya Mitleri*, (çev: Bircan Baykara), Proenix Yayınevi, Ankara, 2017.
21. Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2009.
22. Memiş, Ekrem- Bülbül, Cemil, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2014.
23. Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015.
24. Narçın, Ali, *A'dan Z'ye Asur*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008.
25. Narçın, Ali, *Asur- Kent Krallığı*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017.
26. Narçın, Ali, *Babil- Babil'in Çocukları*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017.
27. Narçın, Ali, *Sümer- Yazının Mucitleri*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017.
28. Ömer, Ali Hilmi, *Tufan Hikâyesi*, Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 1. Teşrin, 23. sayı, İstanbul, 1932, s.54.
29. Uncu, Ebru, *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2011.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Özge DÖNMEZ
Doğum Yeri ve Tarihi	YUNAK-28/02/1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Sinop Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Y. Lisans Öğrenimi	Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Stajlar	Sosyal Hizmetler Staj Programı Eğitim Fakültesi Staj Programı
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Binerli İlköğretim Okulu Kuzören İlköğretim Okulu Kuzören Ortaokulu Sinop Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü
İletişim	
E-Posta Adresi	ozge_donmez_m42@hotmail.com
Tarih	12.07.2019